

BİLGİSAYAR ORTAMINDAKİ İSLÂMÎ İLİMLER KONULU ARAPÇA PROGRAM VE CD'LER ÜZERİNE

-Kem âletle, kemâlât olmaz!-

Necmeddin GÜNEY*

ON ARABIC CD'S CONTAINING ELECTRONIC TEXTS REGARDING THE ISLAMIC SCIENCES

Today there are a good many Cd's produced by different companies/institutions and individuals which contain electronic versions of printed Islamic books. Despite this fact, there are no articles which evaluate these products concerning the Islamic sciences from a general view. This paper aims to give the user a glance to the major products on this field and their possibilities of scholarly use.

This article consists of an introduction and two parts: The historical development of the issue, enabling Arabic on Windows and advantages/disadvantages of electronic texts are issued in the introduction. The first part consists of the introduction of the producing companies/institutions, their major products and their basic features. The second part deals with various problems and defects/lacks which result from the software itself, the user or the used operating system.

GİRİŞ

Kişisel bilgisayarların (PC'lerin) 90'lı yıllardan itibaren hızla gelişip yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla, bilgi teknolojilerindeki ve elektronik yayıncılıktaki gelişmelere paralel olarak, başta Kur'ân-ı Kerîm ve temel hadis kitapları olmak üzere çeşitli dillerdeki çok sayıda dinî içerikli metin de bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bilgisayar ortamına bizzat yazılarak veya tarayıcıyla taranarak aktarılan bu metinler, genel olarak "elektronik metinler" şeklinde ifade edilmektedir.

'Elektronik metinler'e çok farklı ortam ve biçimlerde rastlamak mümkündür. Web sitesi şeklinde veya metin belgesi şeklinde olanlar olduğu gibi, program halinde Cd vb. ortamlarda üretilmiş olanları da mevcuttur.

A. ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Çalışmamız, Temel İslâm Bilimleri alanındaki Arapça kaynakları ihtiva eden ve Cd/Dvd ya da harici harddisk gibi taşınabilir ortamlarda kullanıma sunulan programların önde gelenlerini genel olarak tanıtmayı; karşılaşılabilecek muhtemel problem ve

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. necmguney@gmail.com, necm@hotmail.com

hatalara kısaca değinmeyi hedeflemektedir. Bu tür kapsamlı bir çalışmada bütün programlardan tek tek ve ayrıntılı olarak bahsedilmesi zaten mümkün değildir. Kullanıcı, bu önbilgiler sayesinde, şirketlerin hangi özelliklere sahip programlar ürettiğini genel olarak kavrayacak, arama yaparken sıkça düşülen hatalara düşmeyecek ve programların hatalarıyla baş etmesini daha çabuk öğrenecektir.

Konumuzla ilgili olarak, bazı program tanıtları ve dar kapsamlı değerlendirme yazıları bulunmakla beraber, bu kapsamda genel bir değerlendirme yazısı -tespit edebildiğimiz kadarıyla- bulunmamaktadır. Elinizdeki yazının, bu alanda yapılacak müstakbel çalışmalara bir başlangıç teşkil etmesini temenni ediyoruz.

Tanıtacağımız programların dışında, yukarıda da zikredildiği üzere, farklı dosya biçimlerine sahip, programcılık gerektirmeyen elektronik metinler mevcuttur. Bunlar programcılık içermeyen, genellikle amatörce hazırlanmış anonim çalışmalardır ve bu sebeple araştırmamızın dışında bırakılacaklardır. Bunların en çok rastlanılanlarını, uzantılarına göre şöyle sıralayabiliriz: Txt, Rtf ve Doc (Metin, Zengin Metin ve Word belgesi), Pdf (Acrobat Reader Belgesi), Html (Web sayfası), chm (Yardım dosyası), Exe (Derlenmiş Elektronik kitap), Djvu (Taranmış Resim).

B. TARİHİ GELİŞİM

- Tespit edebildiğimiz kadarıyla, konumuzu ilgilendiren ilk program, başarısızlıkla sonuçlanan bir 'Kur'ân' programıdır. *Selsebil* adlı bir şirket 80'li yıllarda bir Kur'ân-ı Kerîm programı geliştirmiş, ancak daha deneme aşamasındayken program dışarıya sızmış, hatalar içeren program sonuçta Selsebil şirketine zarar vermiş ve şirket kapanmıştır.¹

- Dr. Abdülazîm ed-Deyb, Doha'da yapılan III. Sîret Konferansı'na bilgisayar vasıtasıyla hadisleri toplamayı tasarlayan bir tebliğ sunmuştur.² Daha sonraki yıllarda, Prof. Dr. Muhammed Mustafa A'zamî, uzun süren şahsî çalışmaların ardından, Riyad'daki üniversiteleri de projeye finansman sağlamaları konusunda ikna ettikten sonra, Sünenü İbn Mâce'yi içeren bir program çıkarmıştır.³ Öte yandan *İkra'* isimli hayır kuruluşuna bağlı olan *Merkezü Hidmeti's-Sünne*, yıllarca süren çalışmalardan sonra bir netice alamamış ve projenin haklarını Ezher Üniversitesi'ne devretmiştir.

- *Sakhr* grubuna bağlı olarak kurulan ve daha sonraları *Harf* ismini alan *İslâm Kültür Merkezi*'nin ilk programları da bu dönemlerde ortaya çıkmıştır ve sürekli gelişerek günümüzdeki haline gelmiştir. Şirketin takip ettiği yüksek fiyat politikası,⁴ 90'lı yılların başından itibaren bu alanda yeni şirketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

- Özellikle 1999'dan itibaren bu alanda çok sayıda ticarî şirket ve hayır kurumu çalışmalar yapmaktadır. Günümüzde de devam eden bu çalışmalar, yazının devamında genel olarak tanıtılmaya çalışılacaktır.

- İslâmî alandaki Arapça kaynakları bilgisayar ortamında hizmete sunmayı he-

¹ el-Merâkibî, Mahmûd, *es-Sünne ve'l-Hâsûb*, <http://www.offok.com/sonna/scomp.htm> [14.12.2004]

² ed-Deyb, Abdülazîm, "Bilgisayar Vasıtasıyla Sünnet-i Şerifeyi Toplama ve Tasnif için bir Tasarı" (çev. Dr. Abdullah Aydınlı), *Diyanet Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, 1984, c. XX, sy. 1, s. 57-64. Krş. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, 4. Basım, İstanbul 1997, s.282-283.

³ Prof. Dr. M. Mustafa A'zamî'nin, çalışmanın devam ettiği dönemde yazdığı bir araştırma notunda konuyla ilgili -muhtemelen- daha fazla bilgi bulunabilir: Azami, M. Mustafa, "A note on work in progress on computerization of Hadith", *Journal of Islamic Studies*, sayı: 2, yıl: 1991, s. 86-91.

⁴ el-Merâkibî, Mahmûd, *es-Sünne ve'l-Hâsûb*, <http://www.offok.com/sonna/scomp.htm> [14.12.2004]

defleyen çalışmalar, daha çok ticarî şirketler, hayır kuruluşları ve üniversitelerin araştırma merkezleri tarafından başlatılmaktadır. Ancak bu projelerde genelde tek kişinin görev yapması; bu kişilerin hem ilgili kaynakları hem de bilgisayarın imkânlarını birlikte bilmemeleri; genellikle beklenilenden uzun süren çalışmaların finansmanının zamanla kesilmesi gibi sebepler, netice almayı zorlaştırmakta yahut da genellikle amatörce hazırlanmış programların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Meselâ Arap ülkelerindeki birçok üniversitede bu tür program çalışmaları başlatılmış, ancak bunların birkaçı hariç çoğu neticesiz kalmıştır.

Ticarî bir amacı olmayan kurumlarının, özellikle de hayır kurumlarının çabalarıyla ücretsiz (ya da çok cüzî fiyatlı) bazı programlar ortaya çıkmaktadır. Ancak bunların da programcılık ve içerik açısından genellikle zayıf kaldıklarını görmekteyiz. Tabii ki bunun istisnaları da vardır. Gerekli finansman sağlandıktan sonra, en iyi çalışmaların yine ticarî gayesi olmayan hayır kurumlarınca ve resmî kurumlarca yapılacağı açıktır.

Dinî metinleri içeren programlar alanında en kapsamlı çalışmalar ticarî kuruluşlarca yürütülmektedir, ancak yine bu kuruluşların tamamının, bilgisayarın imkânlarını tam kullanan profesyonel çalışmalar ortaya koyduğunu söylemek zordur.

- Konumuzu ilgilendiren bazı sempozyum ve fuarlar da düzenlenmiştir:

1992 yılında, Cidde'de İslâm Kalkınma Bankası (IDB) ve İslâm Hukuk Konseyi desteğiyle, *Nedvetü İstihdâmi'l-hâsûb fi'l-ulûmi's-şer'iyye* başlıklı bir sempozyum düzenlenmiş ve sempozyuma sunulan tebliğler kitaplaştırılmıştır.⁵

Suudi Arabistan'ın Riyad şehrinde, 27.03.2000-05.04.2000 tarihleri arasında, *Merkezü'l-Melik Faysal li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmîyye* tarafından, birçok şirketin katıldığı bir *'Elektronik Kitap Fuarı'* düzenlenmiş, burada düzenlenen sempozyumda genel konular içeren birçok bildiri sunulmuştur.⁶ Yine İran'ın Kum şehrinde, 90'lı yıllarda, İran'da faaliyet gösteren program üreticilerinin katıldığı üç adet millî fuar düzenlenmiştir.⁷

C. ARAPÇA PROGRAMLARIN TÜRKÇE WİNDOWS'LARDA KULLANILMASI

Türkçe Windows'larda Arapça yazmak ve Arapça programları çalıştırmak ancak Windows 2000 ve XP'nin çıkmasıyla mümkün olmuştur. Daha önceleri, Türkçe Windows 95/98 ve ME (Millenium) kullanıcıları, hem Arapça yazmaktan hem de Arapça programları kullanmaktan büyük oranda⁸ mahrumdular. Doğrudan konumuz olmaması sebebiyle, aynı anda çoklu dil desteğinin tarihî gelişimine girmeyeceğiz.

Burada -çok sorulması sebebiyle- kısaca Windows XP'de çoklu dil desteğinin ve Arapça programların çoğunun çalışması için gerekli olan *'Unicode olmayan programların dili'* ayarını görelim: (Arapça desteği için yapılması gereken ayarlar yönünden Windows XP'nin *Home* ve *Professionel* sürümleri arasında fark yoktur.)

İlk aşamayı *'Arapça yazma desteği'*; ikinci aşamayı ise *'Arapça program desteği'*

⁵ *Nedvetü İstihdâmi'l-hâsûb fi'l-ulûmi's-şer'iyye: el-Kitâbü'l-vesâiki*, Cidde 1413/1992.

⁶ معرض الكتاب الإلكتروني (Electronic Book Exhibition) www.kfcris.com/electbook/index.htm [08-06-2005]

⁷ The 1st National Islamic Software Exhibition (Aralık 1993); The 2nd National Islamic Software Exhibition (Aralık 1995); The 3rd National Islamic Software Exhibition (Aralık 1997).

⁸ 'Osmanlıca-Arapça Klavye' gibi bazı programlar yardımıyla metinler Arapça dizilebiliyordu, ancak bunda da bazı sıkıntılar söz konusuydu.

teşkil etmektedir. İlk aşama gerçekleştirilmeden ikincisi uygulanamaz.

İlk desteği açmak için, *Başlat/Ayarlar/Denetim Masası/Bölge ve Dil Seçenekleri* yolunu takip ederek, 'Diller' sekmesindeki 'Ek Dil Desteği' başlığı altındaki 'Karmaşık Komut Dosyası... dosyaları yüklenin' kutucuğu işaretlenmelidir. Daha sonra 'Tamam'a tıklanır ve İşletim Sistemi gerekli dosyaları almak için sizden Windows Xp Cd'sini ya da bu dosyaların harddiskteki yerini ister. Gerekli dosyalar makineye kopyalandıktan sonra makinenin yeniden başlatılacağını belirten bir yazı gelir ve yeniden başladıktan sonra söz konusu dil desteği yüklenmiş olur.

İkinci destek, bizim burada tanıtacağımız programların çoğu için gerekli olan bir işlemdir. Bu işlemle, sistemin varsayılan dili 'Arapça' haline getirilmiş olacaktır. Bunun için yine aynı yoldan *Bölge ve Dil Seçenekleri*'ndeki 'Gelişmiş' sekmesine gidilir. Burada yalnızca 'Unicode olmayan programların dili' kısmından, 'Arapça (herhangi bir ülke ismi)' seçilir. Tamam'a tıklanır, gelen uyarıya 'evet' şeklinde cevap verilir ve makinenin yeniden başlatılacağını belirten yazıya olumlu cevap verilir.

Windows 2000'lerde de benzer bir işlem söz konusudur: Yazma desteği için, *Başlat/Ayarlar/Denetim Masası/Bölgesel Seçenekler* kısmına giderek, 'Genel' sekmesinde, dil ayarları kısmında 'Arapça (herhangi bir ülke ismi)'nin önündeki kutucuk işaretlenir. İkinci destek ise aynı yerdeki 'Varsayılan Ata' butonuna tıklanarak, diller listesinden Arapça seçilerek ve makine yeniden başlatılarak tamamlanır.

D. ELEKTRONİK METİNLERİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI:

Bütün yeni teknolojiler ve imkânlar gibi, metinlerin elektronik ortama aktarılması da avantajların yanı sıra dezavantajları da beraberinde getirmektedir.

Avantajlar:

- Elektronik metinlerin sağladığı en önemli avantaj, binlerce cildi kapsayan bir kelime aramasının birkaç dakika içinde yapılabilmesidir. Aynı işlem el yordamıyla yapılmaya kalkılsa yıllarca sürecektir. Kelime araması, burada tanıtacağımız bütün programlarda bulunan en temel özelliktir. Bunun dışında, birçok programın fazladan sağladığı 'indeksleme ve fihrist' özellikleri sayesinde çok daha ileri aramalar ve listelemeler yapılabilmektedir. Programların bu ek özelliklerine, yeri geldikçe değinilecektir.

- Elektronik ortamda metin içeren Cd'ler, matbu kitaplara göre çok daha hesaplıdır, fizikî olarak da yer kaplamamaktadırlar. Binlerce kitaba sahip olmak çoğu insan için hem ekonomik yönden, hem de kitaba ulaşılabilmesi gibi sebeplerle mümkün değilken; bu programlar bu imkânı -bütün eksiklerine rağmen- sağlamaktadır.

- Birçok Tefsir Cd'sinde ayetlerle tefsirler arasında bağlantı kurulmuştur. Artık ilgili sûre ve ayetler seçilerek, bu ayetlerin tefsirine zaman kaybetmeden anında birçok tefsirden bakılabilmekte, bu tefsirler birbirleriyle karşılaştırılabilmektedir. Aynı şekilde hadis kitaplarıyla şerhleri arasında kurulan bağlantılar sayesinde, belirli bir hadisin şerh(ler)ine anında ulaşılabilir.

- Elektronik ortamdaki sözlüklerde, kök ve müştak kelime listeleri yardımıyla, aranan kelimeye daha hızlı ulaşılmaktadır.

- Arapça metnin istenilen kısmı kelime işlemciye kopyalanabilmektedir. Böylece Arapça metinler, bilgisayar ortamında fişlenebilmekte ve yapılan ilmi çalışmalara daha kolay eklenebilmektedir. Aynı şekilde istenen bir metnin çıktısı alınabilmektedir.

Dezavantajlar:

- Programlar orta derecede bilgisayar bilgisi gerektirmektedir. Kullanıcı, bu seviyeye ulaşmak için bilgisayara oldukça zaman ayırmak durumundadır. Ayrıca her programın kendine has özelliklerini öğrenmek de ayrı bir aşama olarak görülmelidir. Bütün bunlar, kitaplara ve okumaya ayrılan zamanın azalmasına sebep olmaktadır.

- Elektronik metinler, hem güvenilirlik hem de okunabilirlik yönünden matbu kitapların yerini kesinlikle tutamamaktadır. Kitapların matbu halini görmeden, doğrudan Cd'lerden kaynak göstermek, içerdikleri hatalar sebebiyle, ilmî mahcubiyetlere sebep olmaktadır. Öte yandan, bir metni ekrandan okumak, kitabı eline alıp okumanın tadını vermemektedir. Elektronik metinler bilgisayar ve elektriğe bağımlı iken, kitap okumanın yer ve zamanı yoktur. Ayrıca matbu kitaplar, gözü monitör kadar da yormamaktadır.

- En önemli avantaj olarak sunduğumuz 'arama' özelliği, aslında beraberinde bazı dezavantajları da getirmektedir: a) Bu özellik, bilgiye çabuk ulaşma imkânı vermekle birlikte, kişiyi kitaplardan ve kütüphanelerden koparmaktadır. Kullanıcı, içinde arama yaptığı kitabın özelliklerini, tasnifini, aranan konunun kitabın neresinde bulunabileceği gibi bilgileri hiç öğrenmeden, aradığı bilgiye ulaşmaktadır. Bu da kişinin kaynakları yeterince tanımasını engellemektedir. b) Programların arama özellikleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan bir kullanıcı, hatalı aramalar yaparak veya kelimeyi yanlış yazarak, bu kelimenin bulunmadığı yargısına ulaşabilir. c) Sadece kelime aramalarıyla yetinilen bir araştırmada, kaynaklarda farklı bir kelimenin kullanılması veya ilgili kelimenin Cd'de yanlış yazılmış olması sebebiyle arama sonuçlarında gösterilmeyen bilgilerden mahrum kalınacaktır.

- Kitabın yayıncısına ait mukaddimelerin ve eserlere konulan yüzlerce dipnotun elektronik metinlerin çoğunda bulunmaması sebebiyle, kullanıcı önemli açıklamalardan, başka kaynaklara atıflardan, lâfız farklarından ve hadislerin tahrîcinden mahrum kalacaktır.

- Matbu nüshalara müracaat edilmeden, yalnızca Cd'lerden faydalanılarak yapılacak her türlü telif ve tahrîc çalışması çok sayıda hata ve eksik içerecektir. Üstelik bu tür çalışmalar, müellifin tasrîhi olmadan fark edilemediği için, ihtiyaç duyulan kaliteli ve güvenilir çalışmaları da engellemiş olacaktırlar.

I. ÜRETİCİLER VE PROGRAMLARIN KISA TANITIMI

Konumuzun kapsamının oldukça geniş olması, programların tanıtımında bizi üretici temelli bir taksime götürmüştür. Çünkü aynı üretici şirketin/kurumun çıkardığı bütün programlar, birbirine hemen hemen benzer niteliktedir.

Burada her üreticinin programları, önemine göre, tek tek ya da genel olarak tanıtılacaktır. Ancak, buradaki tanıtımların ilgili programların bütün özelliklerini kapsayamayacağı; amacımızın programların sunduğu imkânlar hakkında genel bir fikir vermek olduğu unutulmamalıdır.

A. HARF (SAKHR) GRUBU⁹

Harf Bilgi Teknolojileri şirketi, 1985'te *İslâm Kültür Merkezi* adıyla, en önemli

⁹ www.harf.com

Arapça yazılım üreticilerden biri olan *Sakhr* grubuna bağlı olarak kurulmuştur. Şirket, 1997 yılında yeni ortakların katılmasıyla sermayesini artırmış ve *Uluslararası İslâmî Programlar Şirketi* (*Global Islamic Software Company-GISCO*) ismini almıştır. Daha sonra da ismini "*Harf Bilgi Teknolojileri Şirketi*" olarak değiştirmiştir.

Çocuklara yönelik programları da olan Harf şirketi, programlarını cep bilgisayarları da dahil, farklı ortamlar için üretmekte ve vaktiyle kendi ürettiği birçok programın içeriğini İnternet'te değişik dillerde www.al-islam.com adresinde yayımlamaktadır. Bu websitesi defalarca 'en iyi İslâmî web sitesi' ödülüne layık görülmüştür.

Şirketin, İslâmî programcılığın gelişiminde çok önemli bir yeri vardır. Şirket, ilk olarak 1990 yılında *Sahîh-i Buhârî* programını çıkarmıştır. 1992 (1413) yılında İslâm Kalkınma Bankası'nın (IDB) "*Şer'i İlimlerde Bilgisayarın Kullanılması*" başlığıyla düzenlediği sempozyuma Ekrem Ziyâ el-Umerî'nin sunduğu tebliğde bu programdan övgüyle bahsedilmektedir.¹⁰ Diğer şirketlerin daha emekleme döneminde oldukları bir zamanda en üst kalitede birçok programa imza atan şirket, 1999'dan sonra ciddi bir çalışma ortaya koymamıştır. Fertlere yönelik hazırlanan Cd ortamındaki programların korsan kopyalanması ve gelir getirmemesi sebebiyle, şirket daha farklı alanlara, meselâ web sitesi dizaynı gibi alanlara da yönelmiş bulunmaktadır. Şirket, bazı yeni programlar çıkarmakla birlikte, büyük oranda 1999'dan önce çıkmış olan programlarının yeni sürümlerini pazarlamayı sürdürmektedir.

Harf'in programlarını, diğer şirketlerin programlarından farklı kılan özellikler şunlardır:

1- Şirketin programları, hem görsellik hem de programcılık açısından en üst seviyededir. Programlar daha az hata vermekte ve bütün dillerdeki Windows işletim sistemlerinde çalışabilmektedirler. Ancak, kelime arama özelliğinden yararlanmak için, programın kurulduğu sistem ya Arapça olmalı, ya da -yukarıda anlatıldığı şekliyle-Windows 2000/XP'de Arapça dil desteği açılmalıdır.

2- Arapça'nın morfolojik tahliline (et-tahlîlü's-sarfi) dayanan, kullanıcıya istediği kelime kökünü seçme imkânı veren, oldukça üstün kelime ve cümle arama özelliklerine sahiptir.

3- Şirketin Kur'ân, Hadis ve Fıkıh alanındaki programları, ana ve alt başlıklara göre seçere tarzında tasnif edilmiş binlerce konudan, istenilen konuyu seçerek ilgili bilgileri listeleme imkânı vermektedir. Bütün programlarda gelişmiş indeks özellikleri bulunmaktadır. Kitap, şahıs, râvî, peygamber, melek, yer ve savaş isimleri gibi birçok unsura, indekslerden (el-Fehâris) ulaşmak mümkündür. Bu indekslerde, her programın konusuna uygun ek indeks başlıkları da bulunmaktadır.

4- '*Çoklu/Detaylı arama*' diyebileceğimiz '*el-Bahsü'l-Müteaddid*' bölümünden, bütün arama seçeneklerini (kelime, konu, ıstılahlar, özel isimler vs.) aynı anda birlikte kullanarak çok daha 'ince' aramalar yapmak mümkündür.

5- Arapça imlâ kurallarına çok sıkı riayet edilmiş, hatalar en aza indirilmiştir. Kullanıcıya oldukça ayrıntılı açıklamalarda bulunan, kaynakları tanıtan yardım mönüsü konulmuştur.

Bu üstün özellikleri sebebiyle, şirkete ait başlıca programlar -diğer şirketlere göre- biraz daha ayrıntılı tanıtılacaktır:

¹⁰ el-Merâkibî, Mahmûd, *Takyîmu'l-cuhûdi'l-muâsıra*, www.offok.com/sonna/gohood.htm [14.12.2004]

1. HOLY QUR'AN¹¹ (القرآن الكريم)

Defalarca 'en iyi Kur'ân programı' ödülü alan ve şu anda 8.0 sürümü bulunan programda, Taberî, Celâleyn gibi birçok tefsirin metinleriyle birlikte, Türkçe dahil 6 dilde Kur'ân meali ve sebab-i nüzûl bilgileri bulunmaktadır.

14 ana başlık altındaki toplam 2000 alt başlıktan oluşan ayrıntılı bir Kur'ân fihristine sahip programda, çok sayıda arama ve listeme imkânı bulunmaktadır. Kur'ân metni dışında, tefsirlerde ve meallerde de ayrıntılı arama seçenekleri bulunmaktadır. Kur'ân metni, resim ya da karakterler olarak kopyalanabilmektedir. Endonezyalı kullanıcılar, metni Endonezya hattıyla görüntüleyebilmektedir.

Kur'ân'ın tamamını sesli olarak dinleme imkânı tanıyan programda, tecvid kurallarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

2. MEVSÛATÜ'L-HADÎSİ'Ş-ŞERÎF¹² (موسوعة الحديث الشريف)

1997 yılında ikinci sürümü çıkan ve kısaca "Kütüb-i Tis'a" olarak tanınan program, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'ini; Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünen*'ini; Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini içermektedir. Program, 'yılın ürünü' (1996) ve 'en iyi hadis programı' (1996/98) gibi birçok ödül almıştır.

Programda 62.000'den fazla hadis, bazı hadis şerhleri, hadis ve senedle ilgili her türlü hizmet yer almaktadır. Metinler tamamen harekelidir.

İstenilen hadise, *Tebvîb* mөнüsündeki kitâb ve bâb'larda gezinerek ya da doğrudan hadis numarası girilerek ulaşılabilmektedir. Hadislerin numaralandırılmasında baskıdan baskıya farklılıklar olması sebebiyle, programdaki hadis numaralarının gösterimi, istenilen baskıya göre de ayarlanabilmektedir.

Grubun çıkardığı bütün programlarda olduğu üzere, bu programın da çok geniş arama ve listeleme seçenekleri vardır. Meselâ râvîye veya konuya göre listeleme yapılabilmekte, morfolojik olarak kelime ya da cümle aramaları yapılabilmektedir. Aynı zamanda bu aramalar *el-Bahsü'l-Mütenevvi'* kısmına eklenerek, tamamını göz önüne alan listelemeler yapılabilmektedir. Özellikle bu özellik, vaktiyle hazırlanan *Concordance*'tan farklı olarak, karma aramalara imkân tanımaktadır.¹³

Aramalar, *bahs* mөнüsündeki *mecâlül-bahs* kısmından istenilen hadis çeşitleriyle sınırlandırılabilir: Kudsî hadisler, Merfû hadis çeşitleri (kavlî, fiilî, takrîrî, sîfât/şemâil), Sahâbe veya Tâbiîn sözleri gibi... Ayrıca istenirse 9 hadis kitabının sadece birinde ya da birkaçında işlem yapılabilmektedir. Bu durumda bütün aramalar ve listelemeler açık olan kitaplara göre sınırlı hale gelecektir.

Bir hadis metni görüntüledikten sonra, *ğarîb* kelimelerin açıklamasına, hadisin senedi ve her râvî hakkındaki ayrıntılı bilgilere, hadisin şerhine ve diğer kitaplarda

¹¹ <http://quran.al-islam.com>

¹² <http://hadith.al-islam.com>

¹³ Akademik açıdan baktığımızda, programdaki hadislerde kaynak gösterme sıkıntısı söz konusudur. Çünkü Arap ülkelerinde kaynak göstermede cilt/sayfa ve hadis numarası temel alınırken, Türkiye'de *Kütüb-i tis'a*'daki hadisler kaynak gösterilirken *Concordance*'in dayandığı sistem esas alınmaktadır. Ayrıca bir hadisi *Concordance*'tan bulup doğrudan kaynak göstermektense, *Concordance* sistemine uygun olarak yayımlanmış matbu bir hadis kaynağından kontrol edip kaynak göstermek çok daha güvenli olacaktır. (Kırs. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, 4. Basım, İstanbul 1997, s. 222) Ayrıca Muhammed Fuâd Abdulbâkî'nin hazırladığı ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i hariç diğer sekiz kitabın kitâb ve bâb isim/numaralarını listeleyen *Teysîru'l-Menfe'a* (Mısır 1353) adlı eserden yardım alarak kaynak göstermek ise, alternatif bir çözüm olarak görülebilir.

geçip geçmediğiyle ilgili bilgilere (*Etrâf, Tahrîc, Câmî'u'l-metn* butonları) sağ ve alt taraftaki mönüler yardımıyla ulaşılabilmektedir. Metinde ayet geçiyorsa, '*el-Kur'ân*' butonundan ilgili ayetin sûre/ayet bilgisi öğrenilebilmekte, istenirse ayet sesli olarak dinlenebilmektedir. Ayrıca bütün hadisler *naklû'n-nass* kısmından girilerek, harekeli veya harekesiz olarak istenen programa kopyalanabilmektedir.¹⁴

Bütün meziyetlerine rağmen program hata ve kusurdan tamamen uzak değildir. Programın içerdiği hadis kitaplarının bir kısmı, daha sonra tahkikli olarak yayımlanmıştır. Bu, eski baskılarda bulunan hataların aynen aktarılması anlamına gelecektir. Ayrıca hadis metinlerinde dizgi hatalarına rastlanabilmektedir. Bazı sahabe isimleri 'râvî arama' yerine 'kelime arama' kısmına girildiği zaman, 'morfolojik tahlile tâbi tutulmadığı' mesajı gelmekte ve arama yapılmamaktadır. Programın arama özelliği bazen aranmayan kelimeleri de bulmaktadır. Meselâ *مروءة* kelimesini arattığımızda, bu kelimenin yanı sıra *حاز* kelimesini içeren hadisleri de bulmakta ve bu kelimeyi mavi olarak (yani aranan kelime olarak) işaretlemektedir.

3. CÂMIU'L-FIKHÎ'L-İSLÂMÎ¹⁵ (جامع الفقه الإسلامي)

Harf şirketinin çıkardığı diğer önemli bir program ise *Câmiu'l-Fıkhî'l-İslâmî*'dir. İslâmî alandaki programcılığın köşe taşlarından ve en güzel örneklerinden biri olan bu program, İslâm Kalkınma Bankası, Kuveyt Vakıflar Bakanlığı ve Harf'in işbirliğinin ürünüdür. Projenin finansmanı, İslâm Kalkınma Bankası tarafından temin edilmiştir. Projenin hazırlanması ve yetkililerin ikna edilmesi bir yıldan fazla sürmüş ve nihayet 1995'te çalışmalara başlanmıştır. Programın ilk sürümü, 3 yıl kadar süren çalışmadan sonra Kasım 1998'de çıkmıştır. İki defa 'en iyi İslâmî program' ödülü (1999) alan programın çıkabilmesi için programcı, dilci ve dizgici olmak üzere 200'ün üzerinde kişi çalışmış; 6 Milyon dolarlık kısmı gelişmiş indeks ve fihristleme özelliklerine olmak üzere, programa toplam 10 Milyon dolar para harcanmıştır.¹⁶ Programda, yaklaşık 500 ciltten oluşan ve 75.000 matbu sayfaya karşılık gelen 100 adet temel fıkıh eseri bulunmaktadır. Metinler harekeli olarak da gösterilebilmekte, istenilen kısımlar kelime işlemcilerle kopyalanabilmektedir.

Şu anda 3.0 sürümü bulunan programda açılan her kitabın sağ tarafında, ana ve alt mönülerden oluşan *içindekiler* kısmı yer alır. Bu tertip, kitabın muhtevasını kavramayı oldukça kolaylaştırmaktadır. Sayfalar arasında gezinme, '*mes'ele tâliye*' ve '*mes'ele sâbika*' butonlarıyla sağlanmaktadır. Esas alınan matbu eserlerin cilt/sayfasına işaret de ihmal edilmemiştir. O anda kaçınıcı ciltte bulunduğu bilgisi, başlık çubuğunda, kitap isminin yanında yer alır. Sayfa geçişleri ise metin içinde meselâ <216> şeklinde tırnak içinde verilir.

Programda çok sayıda listeleme ve indeksleme seçeneği vardır. *Fehâris* mönüsü kullanılarak, istenilen kitap ya da kitaplardaki şu unsurlar listelenebilmektedir: Deliller (kitap, sünnet vs.), özel isimler, fukahâ, mezhep ve kitap isimleri, kâide ve davâbitlar ve *fâide* başlığı altında yer alan daha bir çok husus... Ayrıca bütün bu unsurlar, *merâci'* mönüsünden bir kitap seçtikten sonra, soldaki *ihsâiyyât* butonuna

¹⁴ Türkçe sistemlerde kopyalama işlemi yapılırken, klavyenin Arapça'da olmasına dikkat edilmelidir. Aksi takdirde kopyalanan metin, Arapça harfler yerine, okunamaz karakterler şeklinde karşımıza çıkacaktır.

¹⁵ <http://feqh.al-islam.com>

¹⁶ www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?s=&threadid=5335 [06.06.2005] Bu rakam ilk anda abartılı gibi gelse de, program tanındıkça bu parayı hak edecek özellikleri olduğunu, her kullanıcı takdir edecektir.

tıklanarak istatistik halinde ve grafik şeklinde de gösterilebilmektedir.

Bahs mönüsünde 5 türlü arama söz konusudur:

a) *Nassî*, morfolojik olarak kelime ya da cümle arama imkânı verir.

b) *Fıkhî*, Fehâris mönüsündeki unsurlarda arama imkânı tanır.

c) *Mustalahât*, değişik tasnifler halindeki fıkhî terimlerin seçilerek kitaplarda aranmasını sağlar.

d) *Mevdûî* bölümünden yapılan konu araması, çok güçlü ve kullanışlıdır. 104 ana başlıktan oluşan toplam 27.000 konu içinde arama yapılarak, istenilen konu başlığı veya alt başlıkları kitaplarda aranabilmektedir.

e) *Müteaddid* ise, bu alanların tümünde birden değişik kombinasyonlar halinde arama yapmaya imkân tanımaktadır.

Hıdemât mönüsünde, bilinmeyen kelimeler ve ıstılahlar için birer sözlük bulunmaktadır: *Mu'cemü'ş-ğarîbi'l-elfâz* ve *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-mu'arrafe*. Her iki sözlük de, programdaki 100 kitapta geçen tanımların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. (Zaten programdaki kitaplardan dördü fıkıh sözlüğüdür.) Ayrıca bu mönüde, programda yer alan kitaplar ve müellifler hakkında ayrıntılı bilgiler bulunabilir. Programdaki kitapların matbu nüshalarının basım yeri ve tarihleri belirtilmemiş, yalnızca yayınevini adı verilmiştir, ancak bu bilgi eksikliği, metinler zaten matbu nüshasından kontrol edilmesi gerektiği için çok önemli değildir.

4. MEVSÛATÜ'S-SÎRATİ'N-NEBEVİYYE¹⁷ (موسوعة السيرة النبوية)

2000 yılının sonlarında piyasaya sürülen programda, beş adet temel siyer eserinin yanı sıra, Âtik b. Ğays el-Bilâdî'ye ait *Mu'cemü'l-Me'âlimi'l-Coğrâfiyye*¹⁸ bulunmaktadır.

Yukarıdaki programlarda olduğu gibi bu programda da ayrıntılı arama ve indeksleme özellikleri bulunmaktadır. Özellikle ayetler, hadisler, özel isimleri, yer isimleri, topluluklar, savaşlar, şiiir ve kitap isimleri indekslenmiştir. Ayrıca kelime araması dışında, listeden konu seçmeye imkân veren konu araması, fıkhî konuları temel alan fıkıh araması gibi ek arama imkânları söz konusudur.

Çok sayıda harita ve resimle donatılmış olan programda, siyer olaylarının tamamını hicrî/milâdî olarak içeren ayrıntılı bir kronolojik çizelge bulunmaktadır.

Ezher tarafından kontrol edilerek onaylanan programda, faydalanılan kaynakların ve müelliflerin tanıtımı da -önceki programlarda olduğu gibi- ihmal edilmemiştir.

5. HARF ŞİRKETİ TARAFINDAN ÜRETİLEN DİĞER BAZI PROGRAMLAR

Bu dönemde Harf tarafından hazırlanan diğer bazı programlar:

A. EL-FETÂVÂ'L-İKTİSÂDİYYE (الفتاوى الاقتصادية)

3.0 sürümü piyasada olan programda, 23 fetva kurumunun verdiği 1400'ü aşkın fetva yer almaktadır. Fetvalar alfabetik olarak, fetvayı veren kuruma göre veya 500 kadar konuya göre listelenebilmektedir. Ayet ve hadisleri indekslenmiş olan bu fetvaları yazdırmak veya istenilen kelime işlemciye kopyalamak mümkündür.

B. FIKHÜ'L-MEVÂRİS (ALE'L-MEZÂHİBİ'L-ERBAA) (فقه الموارث)

Dört mezhebi göz önüne alan ve şu anda 3.0 sürümü bulunan bu program,

¹⁷ <http://sirah.al-islam.com>

¹⁸ Mekke 1982.

Türkçe dahil 10 dilde miras hesabı yapmaktadır. Programda Arapça olarak mirasla ilgili bilgiler verilmiş, bazı meşhur miras problemleri açıklanmış ve konuyla ilgili istihlaları açıklayan bir sözlük hazırlanmıştır. Programda ayrıca birçok İslâm ülkesinin miras intikal kanunları da bulunmaktadır.

C. EZ-ZEKÂT Lİ'L-EFRÂD (الزكاة للأفراد)

Kuveyt Zekât Kurumu işbirliğiyle meydana gelen ve Ezher'in onayını alan bu program, her türlü malın zekâtını açıklamalı olarak hesaplamaktadır. Programda, zekât hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş, fıkıh konseylerinin kararları kaydedilmiş, ayrıca zekât istihlalarını açıklayan bir sözlük hazırlanmıştır. Programda, kullanıcının bilgilerini ölçmesini sağlayan değerlendirme testleri bulunmaktadır.

D. FIKHÜ'L-MUÂMELÂT (فقه المعاملات)

Program, Dallah Al-Barakah'daki ekonomi müsteşarlarıyla yapılan işbirliği sonucunda ortaya çıkmıştır. Finansal işlemlerle ilgili 17 temel konuyu ihtiva eden programda, ekonomik konulardaki fetvalar yer almaktadır. İstenilen metni kopyalama ve yazdırma imkânı tanıyan program, ayrıntılı arama ve indeksleme seçeneklerine sahiptir. Önemli şahıs ve kaynaklar hakkında biyografik/bibliyografik bilgiler içeren programda, ahkâm ayetlerine ayrıntılı olarak yer veren Kurtubî tefsiri de yer almıştır.

Yukarıda anılanlar dışında, şirketin çok sayıda programı vardır. Onlardan en azından bir kısmının burada zikredilmesi uygun olacaktır: Tahfizu'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Mushaf li'n-Neşri'l-Mektebî, el-Beyân (*Sahîhayn*'dan seçme hadisler), Fikhü's-salâh, Târihu'l-İslâm, el-Hacc ve'l-Umra, el-Kâmûsu'l-İslâmî ve bunun yanında çocuklar için hazırlanmış birçok program...¹⁹

B. ARÎS GRUBU²⁰

1986 yılında Lübnan'da kurulan şirketin geliştirme merkezi Beyrut'ta, dağıtım merkezi Riyad'dadır. Önceleri masaüstü yayıncılık, elektronik sözlükler ve İslâmî programların geliştirilmesine ağırlık veren ve 400'den fazla program üretmiş olan Arîs grubu, şu anda daha çok eğitime ve çocuklara yönelik programların geliştirilmesine yönelmiştir.

Arîs'in programlarının hemen hepsi aynı dizayna ve özelliklere sahiptir. Konumuzun ilgilendiren programlarda daima şu temel unsurlar bulunmaktadır:

Muhteviyât kısmından kitaplara ve bunların ana ve alt başlıklarını listeleyen içeriklerine ulaşılmaktadır. Burada bir başlık veya konuya tıklandığında *Arz* kısmı kendiliğinden aktif hale gelmekte ve ilgili metin gösterilmektedir.

Müeşşirât (Sık kullanılanlar) butonu, bir sayfayı sık kullanılanlara eklemek, silmek ya da daha önce eklenmiş bir öğeyi tekrar çağırmak için kullanılmaktadır.

Mülâhazât butonu, kullanıcıya ilgili sayfaya kendi notlarını yazma imkânı vermektedir.

Bahs butonu ile açılan arama bölümünde karşımıza yan yana üç arama kutucuğu çıkmaktadır. Arama yapılırken *sarfî* kutucuğu işaretlendiğinde, yazılan kelime veya ibarenin kökü esas alınmakta ve her türlü ekiyle birlikte aranmaktadır. Bu kutucuk

¹⁹ Bu programlar ve diğer zikredilmeyen programlar hakkında ayrıntılı bilgi, şirketin web sitesinden öğrenilebilir.

²⁰ www.elariss.com

kaldırılırsa, ifade aynen yazıldığı gibi (*mutâbık*) aranacaktır. Ve/veya bağlacı kullanarak birden fazla kelime aramak için, birden fazla arama kutucuğuna istenen ifadeler girilip 'tevhîdü'l-fehâris' kutucuğu işaretlenmelidir.

Tahdîd butonu, aramanın yapılacağı kitapları belirleme işlevi görürken, *Teshîb* butonu ise, Cd'deki dosyaların harddiske aktarılarak, programın ve aramaların daha hızlı olmasını sağlamaya yöneliktir.

Programların cilt/sayfa gösterme özellikleri tam tutarlı değildir. Hatta bazı kitap ve Cdlerde hiç cilt/sayfa bilgisi verilmemektedir, bu da bilginin matbu kaynaktan kontrol edilmesini biraz zorlaştırmaktadır.

Harf'in programlarının kalitesine ulaşmasa da, temel İslâm bilimlerine dair bütün dallarda çok sayıda programı olan şirket, son olarak *Mektebetü'l-Fıkhi'l-İslâmî* ve *Mektebetü'l-Hadîsi's-Şerîf* programlarını piyasaya sürmüştür. Bunun dışında çoğunlukla tek Cd'den oluşan fıkıh, tefsir, tarih ve sözlük (meâcim) gibi birçok alanda çok sayıda programı da bulunmaktadır.

1. Mektebetü'l-Hadîsi's-Şerîf 7.0 (مكتبة الحديث الشريف)

Beş Cd veya tek Dvd halinde piyasaya sürülen bu program, doğrudan hadislerle ilgili 85 kitap içermektedir. Şerhler ve ricâl kitapları dahil, hadis kitapları ağırlıklı olarak ilk iki Cd'de bulunmaktadır. 3. Cd'de 20 kadar tefsir, 4. Cd'de tefsirlerin devamı, diğer ricâl kitapları, hadis ilimleri, tarih kitapları ve çeşitli kitaplar; 5. Cd'de yine bazı ricâl kitaplarının yanı sıra siyere dair eserler ve sözlükler (meâcim) bulunmaktadır. Programda hadis kitaplarıyla şerhleri arasında doğrudan bağlantı kurulmuştur, bu özellik kullanıcıya çok kısa sürede şerhe ulaşma imkânı vermektedir.

Şu anda şirketin sitesinde bu hadis programının 8.0 sürümü görünmektedir ancak önceki sürümden farkı hakkında bilgi verilmemiştir.

2. Mektebetü'l-Fıkhi'l-İslâmî 6.0 (مكتبة الفقه الإسلامي)

Beş Cd veya tek Dvd halinde piyasaya sürülen bu programda, doğrudan fıkıhla ilgili 109 kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar ilk iki Cdde yer almakta; sonraki Cdlerde tefsir, hadis, tarih, siyer kitapları ve sözlükler bulunmaktadır. 1. Cd'de Hanefî ve Mâlîkî kitapları, usûl-i fıkha dair eserler ve kadâ kitapları; 2. Cd'de Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî mezhebine ait kitaplar, ahkâm ayet ve hadislerini içeren kitaplar ve İbnü'l-Münzir'in *İcmâ'ı*; 3. Cd'de 20 kadar tefsir kitabı; 4. Cd'de Terâcim/ricâl kitapları, hadis kitapları ve şerhleri, lügatler; 5. Cd'de ek olarak üç tefsirin yanı sıra, siyer ve tarih kitapları ve diğer kitaplar bulunmaktadır.

Cd'de kelime aramasının yanı sıra, konu listesinden belirli bir konuda arama da yapılabilmektedir. Ancak bu özelliğin, *Harf*'in *Câmiu'l-Fıkhi'l-İslâmî*'sindeki kadar başarılı olmadığını da belirtelim.

3. Mektebetü Ulûmi'l-Kur'ân ve't-Tefâsîr (مكتبة علوم القرآن والتفاسير)

Tek Cd'den oluşan bu programda, 11 tefsirin yanı sıra, tefsirle ilgili başka kitaplar da bulunmaktadır. Programın en önemli özelliği, tefsirlerdeki ayetlerin birbirine bağlanmış olması, dolayısıyla herhangi bir tefsirden bir ayeti açan kullanıcının, diğer tefsirlerde ilgili ayete anında ulaşabilmesidir. Bu özellik, kullanıcıya oldukça kolaylık sağlamaktadır.

4. Diğer Programlar

Mektebetü'l-Meâcim ve'l-Luğati'l-Arabiyye programı da tek Cd'lik olup, çoğunluğu sözlük olmak üzere, Arap diline ait 20 adet eser içermektedir. *Mektebetü't-Terâcim ve'r-Ricâl* (son sürüm: 4.0) programında hadis ricâli yanında kadîm ve çağdaş

150.000'den fazla şahsiyetin biyografileri bulunmaktadır. Şirketin diğer bir çalışması, İslâm hukuku alanında icmâ edilen konuları bir araya getirdiği anlaşılan *Câmiu'l-İcmâ* adlı programdır.²¹

C. TÜRÂS GRUBU²²

1993 yılında Ürdün/Amman'da kurulan ve tam adı *Merkezü't-Türâs li Ebhâsi'l-Hâsibi'l-Âli* olan şirketin programları, alanında en çok kaynak eseri kapsayan programlardır. 1997'de ilk çıkarttığı program olan *el-Mevsûatü'z-Zehebiyye*'nin oldukça başarılı olmasıyla şirket ardı ardına programlar çıkarmıştır. Şirketin şu ana kadar İslâmî ilimlerin bütün alanlarında çıkardığı 60 kadar programın içeriği, toplam 2000 kitabı/5000 cildi geçmiştir.

Bunların bir kısmı (*el-Mektebe...* veya *el-Mevsûa...* şeklinde başlayan ve Kur'ân, Hadis, Tefsir, Fıkıh, Akâid, İslâm Tarihi/Siyer ve Arap Dili/Edebiyatı gibi temel İslâm bilimleri alanındaki temel kaynakları kapsayan ve şirkete ait programların çoğunu oluşturan programlardır.

Diğer bir grup, tek bir kitabı ya da belirli âlimlerin bütün kitaplarını içeren programlardır: İbn Teymiyye (v. 728/1328) ve İbnü'l-Kayyim'in (v. 751/1350) bütün eserlerini içeren *Mektebetü Şeyhi'l-İslâm ve Tilmîzihi İbni'l-Kayyim*; İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1448) bütün eserlerini içeren *Müellefatü'l-Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî*²³ ve Seyyid Kutub'un (v. 1967) Kur'ân tefsiri olan *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (1998) Cd'leri, bu türden programlardır.

Bunun dışında 1999 yılından itibaren *Tahfizu'l-mütân* serisinden çıkan ve Kur'ân, Şiir ve İslâmî ilimler alanındaki temel metinlerin ezberlenmesini kolaylaştırmak amacıyla hazırlanmış bir seri mevcuttur. Bu serideki programlar, kullanıcının belirlediği bir kısmı, istenen oranda sesli olarak tekrarlamaya özelliğine sahiptir. Ayrıca *Buhârî*'nin bir kısmının sesli kaydını içeren '*Sahîhu'l-Buhârî bi's-Savî*' (1999) programı; Müslim'in bir kısmının sesli kaydını içeren '*Sahîhu Müslim bi's-Savî*' (2003?) programı; Kıraat ilmine bir giriş olmak üzere düşünülmüş '*Metnü's-Şâtibiyye Tatbîkan bi's-Savî*' programı ve 7 mütevatir kıraate göre amme cüzünü okuyan '*Cüz'ü Amme...*' programına benzer farklı özelliklerde başka programlar da mevcuttur.

Türâs şirketi, İslâmî ilimlerin yanı sıra eğitim ve eğlence alanında da çıkardığı 90 kadar programla, aile ve çocuklara da hitap etmektedir.

Türâs programlarına genel olarak baktığımızda, veritabanı alt yapısının *Microsoft Access 97*'ye dayandığını ve kullanıcı arayüzünün *Visual Basic* programlama diliyle hazırlandığını görmekteyiz. Programların çoğu aslında arayüz, görsellik ve kullanılabilirlik açısından zayıf durumdadır ve yeni sürümlerinde bile bu alanda çok fazla bir ilerleme kat edilmemiştir.

1. el-Mevsûatü'z-Zehebiyye²⁴

Şirketin 1997'de ilk çıkarttığı program olan *el-Mevsûatü'z-Zehebiyye*, aynı anda

²¹ Şirketin web sitesinde şirkete ait programlar neredeyse hiç tanıtılmamıştır. Ancak e-posta gönderilmesi halinde, programların içeriği hakkında bilgi verilmektedir.

²² www.turath.com

²³ Yalnızca Arapça destekli İngilizce Windows 98'te ya da Arapça Windows 98'te çalışmaktadır.

²⁴ Programın 1.0 sürümünün ayrıntılı tanıtımı ve içerdiği kitapların listesi için Bkz. Karapınar, Fikret, *el-Mevsûatü'z-zehabiyye li'l-Hadisi'n-nebeviyyi's-şerîf ve Ulûmih*, İslâmîyât I. cilt (1998), sayı 3, s. 153-158. Ayrıca Bkz. Korkmaz, Sıddık, '*el-Mektebetü'l-elfiyye CD'sinin İçerdiği Eserler, Künyeleri ve Müelliflerinin Ölüm Tarihlerine Göre İsim Listesi*', Hadis Tedkikleri Dergisi, II. cilt (2004), sayı 2, s. 119-139.

çok sayıda kitabı (128 kitap/400 cilt) bir arada toplayan ilk program olması sebebiyle oldukça itibar görmüştür. Tûrâs grubu, sitesinde, bu programın korsan kopyalarıyla birlikte 100.000'den fazla nüshasının dağıtıldığını iddia etmektedir.

el-Mevsûatü'z-Zehebîyye, şirketin ilk programı olmasına rağmen, baştan itibaren Tûrâs'ın diğer programlarından daha üstün özelliklere sahip olmuştur. Şirketin daha sonra çıkardığı programlarda yalnızca cilt ve sayfalara ulaşılabilirken, bu programda ayrıca doğrudan hadis numarasına da intikal edilebilmesi; hadis metniyle şerh(ler)i arasında kurulan bağ sayesinde tek tıklamayla ilgili hadisin şerh(ler)ine ulaşılabilmesi; müstakil râvî indekslerinde arama yapılabilmesi, ayrıca belirli bir hadisin elektronik tahrîcinin (et-tahrîcu'l-âli) yapılabilmesi, programı şirketin diğer programlarından ayıran orijinal özelliklerdendir.

2001 yılında çıkan 2.0 sürümü ile programda önemli iyileştirmeler ve eklemeler meydana gelmiştir: Programın ilk sürümü (sürüm 1.0) 128 kitap/400 cilt içerirken, 2. sürümü 134 kitap/576 cilt eser içermektedir. 300 ciltlik kısmın yazımı yeniden kontrol edilmiştir. Tûrâs için bir ilk olmak üzere, kelimelerin kök ve eklerine (lavâsık) göre arama özelliği eklenmiştir. Ancak bu özellik -*Harf*'in programlarında bulunan- kelime tahlil teknolojisine değil, kitaplardaki her bir kelimenin kökünün veritabanına kaydedilmesiyle oluşmuştur, dolayısıyla istenilen seviyede verimli olması pek mümkün gözükmemektedir. Yine bu alandaki programcılıkta bir ilk olmak üzere 'olumsuz arama' özelliği de eklenmiştir. Yani kullanıcı bir kelimeyi ararken, aynı zamanda geçmesini istemediği kelimeleri de yazarak, sonuçları önceden filtreleyebilmektedir.

Râvî biyografileri bölümü, 1.0 sürümüne göre oldukça geliştirilerek isim, künye ve nesebe göre arama özellikleri getirilmiştir.

2. Tûrâs Grubu Programları ve Genel Özellikleri

Şirketin ilk programı *el-Mevsûatü'z-Zehebîyye* dışındaki programlarının özellikleri ve kullanım mantığı büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu yüzden, 60'a yakın programı tek tek zikretmek yerine, bu ortak kullanım özelliklerini görelim:

Tasaffuh (veya *kitâb*) butonu, istenen eseri içindikiler kısmına göre veya cilt/sayfasına göre okumayı sağlarken; *mukârane* (veya *kitâbeyn*) özelliği sayesinde, iki eseri veya aynı eserin farklı sayfalarını aynı anda ekranda göstererek aralarında karşılaştırma yapmak mümkündür.

Bahs kısmında, istenilen kitap ya da kitaplar seçildikten sonra beş çeşit arama yapılabilir. Arama ekranındaki, '*kelime fakat*' seçeneği işaretlenerek, arama kutucuğuna yazılan kelimenin aynen geçtiği yerler aratılabileceği gibi; '*cüz'ün mine'l-keleme*' seçeneği işaretlenerek, aranan kelimenin, metindeki bir kelimenin bir kısmında geçmesini de yeterli gören bir arama yapılabilir. (Meselâ علم yazıp *cüz'ün mine'l-keleme* seçeneğini işaretlememiz durumunda, bu kelimeyi kısmen içeren *تعلمت* gibi kelimeleri de fazladan bulacaktır.) Art arda gelen birkaç kelime aranacaksa, *nass* seçeneği işaretlenmelidir. '*Ve*' ile '*ev*' olmak üzere iki çeşit olan *Müfredât münebâide* seçenekleri ise birden fazla kelimenin -artarda olmasa bile- bulunmasını sağlar. '*Ve*' seçeneğinin işaretlenmesi halinde yazılan kelimelerin hepsinin birden bulunduğu sayfalar listelenecek; '*veya*' seçeneğinde ise kelimelerden herhangi birinin kitabın bir sayfasında bulunması, sonucun gösterilmesi için yeterli görülecektir.

Ma'nâ (veya *meâcim*) butonu sayesinde programlarda mevcut olan Arapça sözlüklerde arama yapılabilirken; içinde bulunulan kitabın bibliyografik künyesi ise

bitâka butonundan öğrenilebilir. Programlarda *nesh* butonuna tıklanması sonucu çıkan kutucukta istenilen kısım işaretlenerek, herhangi bir kelime işlemciye yapıştırmak üzere metin kopyalanabilmektedir.²⁵ Programlar, metnin görüntülediği yazı tipi özelliklerinin veya arka plan renginin değiştirilmesine de imkân vermektedirler.

Programlar çoğunda bulunan *el-Bahsu'l-Mevdû'î* (*Mevâdî'*, Konular) özelliği, sanki kitaplarda konu tespiti yapılmış izlenimi vermekteyse de, aslında programdaki bütün kitapların 'içindekiler' kısmının biraya getirilmesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla burada yapılacak arama, kitapların 'içindekiler' kısmında arama yapmak anlamına gelmektedir.

Türâs Grubu Programlarının Sürümleri

Her şirket belirli bir aşamaya ulaşan programını piyasa sürdüğünde bunu 1,0 sürümü kabul eder. Daha sonra yapılan yenilemeler ve geliştirmeler sonucunda ise yeni sürümler ortaya çıkar. Genel olarak rakamların tam atlaması, meselâ 1,0 sürümünden sonra 2,0 sürümünün çıkması, programda ciddi bir gelişme olduğunu gösterirken; sürüm rakamının onlar basamağındaki artışlar (meselâ 1,0 iken 1,5 olması gibi...) köklü olmayan daha ufak değişiklikleri gösterirler.

Türâs'ın hemen hemen bütün programlarının ilk sürümleri (1.0), kullanıcıya beş adet kurma hakkı tanıyan ve bu hakları geri alma imkânı veren koruma disketleriyle birlikte 1997-1999 yılları arasında piyasaya sürülmüştür.

Daha sonra 1999 yılından itibaren programların '1.5' versiyonları yayınlandı. Şu anda kullanıcıların elinde en çok bulunan bu sürümlerin, 1.0 sürümlerinden en önemli farkı, programlara yeni kitapların eklenmiş olmasıdır.²⁶ Eklenen diğer özellikler şunlardır: Yukarıda bahsettiğimiz, kitapların 'içindekiler' kısmında arama (*el-Bahsü'l-Mevdû'î*), Arama sonuçlarını içeren tablonun veya bir kısmının yazdırılabilmesi, sözlük hizmeti (çok verimli olduğu söylenemez.) , kelimenin bir kısmıyla arama yapılabilmesi (*el-bahs bi-cüz'in mine'l-kelime*)...

Daha sonra çıkan 3.0 sürümleri, iki veya üç Cd'den oluşmaktadır. 3 Cd'den oluşan programların ilk Cd'si, sadece ilk kurulum için kullanılmaktadır. Diğer ikisi ise program talep ettikçe Cd' sürücüsüne takılmaktadır. 3.0 sürümlerinde programların kitap muhtevası çok daha genişlemiştir. (Meselâ *Mektebetü'l-Fıkh ve Usûlih*'in muhtevası –Türâs'ın iddiasına göre- sürüm 1.0'da 700 cilt iken, 1.5'uncü sürümde 900 cilde, 3.0 sürümünde ise 3250 cilde²⁷ çıkmıştır.) Ayrıca bu sürümle birlikte, ayetler süslü parantez içine alınmış, salât u selâmlar ayrı bir resim olarak eklenmiştir. Bu sürümlerde bulunan *hıdmât* butonundan, ayet, şiir ve konu başlıklarının renkleri de istenilen şekilde değiştirilebilmektedir.

Maalesef programların 3.0 sürümleri Arapça ya da İngilizce bir işletim sistemi gerektirmekte, Türkçe sistemlere (2000/Xp) normal şekilde kurulamamaktadır.²⁸ Ayrıca bu sürümdeki programlar yalnızca 800x600 çözünürlük göz önüne alınarak

²⁵ Programların üçüncü (3.0) sürümlerinden itibaren, yeni bir kutucuk çıkmaksızın, doğrudan ekrandan işaretleme yoluyla kopyalamaya izin verilmiştir.

²⁶ Meselâ sürüm 1.0'da 700 ciltten oluşan *Mektebetü'l-Fıkh ve usûlih*'in muhtevası 1.5'uncü sürümde 900 cilde çıkmıştır.

²⁷ Ancak şirketlerin bahsettiği 'cild'in, bildiğimiz ciltten farklı olduğunu; veritabanındaki belirli sayfa ya da kelimenin 'cilt' olarak hesaplandığını; dolayısıyla kullanıcının nispeten yanıltıldığını söyleyebiliriz.

²⁸ Kullanıcı gerekli dosyaları, 'Program files' klasöründe oluşturacağı programa ait klasöre atarsa, prog-ram bazen çalışabilmektedir.

hazırladığı için, daha yüksek çözünürlüklerde, program, ekranı tam olarak kaplayamamaktadır.

Şirket son olarak 2004'ün sonlarında, ayrı ayrı programlarda bulunan kitapların büyük kısmını tek programda toplayan yeni bir program çıkarmıştır. Türâs, bu program için iki ayrı seçenek sunmaktadır. Şahsî kullanım için düşünülen programın adı *el-Mektebetü'l-İslâmiyyetü'l-Kübrâ*'dır ve -alanında ilk olmak üzere- 40GB'lık haricî bir harddisk (External Hdd) içinde gelmektedir. USB girişine takılan ve enerjisini de buradan alan, sigara paketi büyüklüğündeki bir harddisk içindeki bu program, istenilen bilgisayara takılarak kullanılabilir.

Aynı programın kurumlar için olan ve web tarayıcı (internet explorer) sayesinde ağ üzerinden birçok kişinin kullanımına izin veren sürümü ise *el-Câmiu'l-Kebîr* adıyla üniversite ve kurum serverlarına kurulmaktadır. Böylece üniversite, araştırma merkezi gibi kurumlar, isterlerse dahili ağa bağlı bütün bilgisayarlarını bu imkândan faydalandırabilmektedirler.²⁹

D. CRCIS GRUBU³⁰ (ŞİÂ KAYNAKLARI)

Merkez, 1988 yılında, İran'ın Kum şehrinde *Merkezü'l-Buhûsi'l-Kumbyûtiyye li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye (CRCIS - Computer Research Center of Islamic Sciences)* adıyla kurulmuştur. Kaliteli programcılığıyla dikkat çeken merkez, ihtiyaç duyulan kelime, konu, ricâl ve diğer indekslerin oluşturulmasında bilgisayar imkânlarından faydalanmak amacıyla temel Şii kaynaklarını bilgisayar ortamına aktarmaktadır. Sitesinde yer alan bilgilere göre programcılık ve bilgi girişi bölümlerinde 95 kişilik sürekli personel yanında, 57 dizgici de part-time çalışmaktadır.

Merkeze ait programların mantığı birbirine yakın olması sebebiyle, birini kavrayan kullanıcı, diğerlerini de kullanmakta zorluk çekmeyecektir. Bu yüzden biz sadece en geniş programı kısmen tanıtmakla yetineceğiz. Programların tamamında cilt/sayfa gösterme özelliği ve ilgili kitap hakkında bibliyografik bilgiler (bitâka) bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla şirketin programlarının her biri, tek Cd halinde piyasaya sürülmüştür.

1. NÛR 2: CÂMÎ'U'L-EHÂDÎS (جامع الأحاديث)

Merkeze ait programlardan en kapsamlısı olan bu programda, 90 ayrı müellife ait 442 ciltten oluşan toplam 187 kitap bulunmaktadır. Metinlerin tamamının harekeli olduğu programda, kaynakların künyeleri ve yazarların biyografileri de ayrıntılı şekilde yer almaktadır.

el-Âyât kısmında, Kur'ân-ı Kerîm ayetleri, istenilen kök veya müştaklarına göre listelenebilmekte ve bir ayetin hangi kitaplarda geçtiği, anında görülebilmektedir. (Buna, M. Fuâd Abdülbâkî'nin *el-Mu'cemü'l-Müfehres*'inin bilgisayar ortamındaki hali de denebilir.)

Kâmûs kısmında, *Lisânü'l-Arab*, *Kitâbü'l-Ayn* ve *Mecmau'l-Bahreyn* sözlükleri bulunmaktadır. Bu sözlüklerde açıklanan kelimeler de yine *el-Mu'cemü'l-Müfehres* usulüne göre ve bu üç kitabı kapsayacak şekilde kök ve müştaklarına göre listelenmiş-

²⁹ Ayrıntılı bilgi için <http://aljamea.turath.com> adresine bakılabilir.

³⁰ www.noorsoft.org

tir,³¹ dolayısıyla bir kelimenin anlamına ulaşmak oldukça kolay hale gelmiştir. Adı geçen sözlükler çoğu programda bulunmakla beraber, bilgisayar ortamındaki en kullanışlı sözlüğün bu olduğu söylenebilir. Programın bu sözlük kısmı, müstakil bir program olarak da *Kâmûsü'n-Nûr* adıyla mevcuttur.

Ayet, sened, şiir gibi unsurların farklı renkte gösterildiği programda, gelişmiş arama özellikleri vardır. Aramalar ayet, sened, rivayet ve şiir gibi alanlarla sınırlandırılabilir gibi; aramayı belirli kitap, cilt, yazar ve dönemlerle de sınırlandırmak mümkündür.

Programdaki bir metnin doğrudan Word'e kopyalanmasında problem çıkmaktadır. Kullanıcı, kopyalamak istediği metni önce programdaki *müfekkera* adlı basit kelime işlemciye nakledip oradan disket şeklindeki kayıt butonuna tıklamalı, gelen ekrandan 'word 7' biçimini seçip istediği yere bir isimle kaydetmeli, sonra da 'txt' uzantısına sahip olacak bu dosyayı word ile açmalıdır.

2. KURUMUN DİĞER PROGRAMLARI

Merkeze ait diğer programların bir kısmı yukarıdaki gibi kitapların tam metinlerini içerirken, bir kısmı ise sadece kelime ve konu indekslerini içermektedir.

a. Kitapların tam metnini ihtiva eden programlar:

- *Nûru'l-Envâr 2.0*: Harf'e ait *Holy Quran* benzeri bir Kur'ân programıdır.

- *Mektebetü Usûli'l-Fıkh*: 51 müellife ait Usûlü'l-Fıkhla ilgili 75 kitap (toplam 176 cilt) içerir.

- *Dirayetü'n-Nûr*: Ricâl ilmiyle ilgili 38 ricâl kitabı, hadis ricâl sözlüğü ve senedlerinin tamamı değerlendirilmiş 55 cilt hadis kitabına sahip ilk Şii ricâl programıdır.

- *Kâmûsü'n-Nûr*: *Lisânü'l-Arab*, *Kitâbü'l-Ayn* ve *Mecmau'l-Bahreyn* sözlüklerinde müştak veya köklere göre kelime bulmaya imkân tanıyan, yukarıda tanıtılan *Câmi'u'l-Ehâdis* programında da tümleşik olarak bulunan bir programdır.

- *Menhecü'n-Nûr*: Hz. Ali'nin konuşma ve hutbelerini içerir.

b. Kelime ve/veya konu indekslerini içeren programlar:

- *el-İrfân 1.0*: *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Fusûsu'l-hikem* gibi tasavvuf/İslâm felsefesi alanındaki 6 kitabın kelime indekslerini içerir.

- *Nûru'l-Fikâha 2.0*: Fıkha ve usûlü fıkha dair olan *el-Urvetü'l-Vuskâ*, *el-Mekâsibü'l-Muharrame*, *Şerhu'l-Lüm'âti'd-Dımaşkiyye*, *Ferâidü'l-Usûl*, *Kıfayetü'l-Usûl* kitaplarının kelime ve konu indekslerini, *Mevsûatü Silsileti'l-Yenâbü'l-Fıkhıyye*'nin³² ise kelime indeksini içerir.

- *Nûru's-Sîre*: *el-Ahbâru't-tıvâl*'ın ve Taberî, Halife b. Hayyât, Ya'kûbî'nin *Târîh*'lerinin kelime indekslerinin yanı sıra 220 tarihî harita ve resim içerir.

- *et-Terâcim ve'l-Bibliyuğrafyâ*: Biyografik ve bibliyografik kaynaklar olan ve toplam 46 ciltten oluşan *ez-Zerîa' ilâ Tasânîfi's-Şî'a*, *A'yânü's-Şî'a*, *Müstedrekâtü A'yânü's-Şî'a*, *Emelü'l-Âmil*, *Me'âlimü'l-Ulemâ* kitaplarının kelime indeksini içerir.

- *Nûru'l-hikme*: Felsefe, mantık ve kelâm alanındaki çok sayıda kitabın kelime ve konu indeksini içerir.

³¹ Kökler konusunda üç sözlüğün ihtilâfi durumda nasıl bir yöntem izlendiğine dair açıklamalar programın yardım kısmında mevcuttur.

³² 3 ile 9. hicri yüzyıllar arasındaki 21 fakihin toplam 40 ciltlik eserlerini içerir.

Programlarda, diğer üreticilerin çoğunun aksine, hem program oluşturulurken takip edilen usul hakkında, hem de programın kullanımıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar bulunmaktadır. Ayrıca diğer program üreticilerden farklı olarak, programların 'tanıtım gösterileri' veya 'kısıtlı sürüm'leri merkezin internet sitesinden indirilebilmektedir.³³

F. RESEARCH & DEVELOPMENT INTERNATIONAL³⁴

1993'ten itibaren Mısır'da faaliyet gösteren ve daha çok Arapça alanında ihtiyaç duyulan programlar ve teknolojiler üretmeyi hedefleyen Research & Development International (RDI) şirketinin İslâmî ilimler alandaki en önemli ürünü, *İ'râbü'l-Kur'ân* (اعراب القرآن) adlı programdır.

Program ana sayfasındaki *İ'râbü'l-Kur'ân* bölümünden, bütün Kur'ân'ın i'râbına en râcih olan görüşe göre ulaşılabilir. *Ahkâmü't-tilâve* bölümünde tecvid ile ilgili ayrıntılı bilgiler içeren programda, istenilen ayetler seçilerek *Esbâbü'n-nüzûl* bölümünden Süyûtî'nin aynı isimli eserine; *Meâni'l-Kelimât* bölümünden ise Haseneyn Muhammed Mahlûf'un *Kelimâtü'l-Kur'ân*'ına kolayca bakılabilmektedir.

Minşâvî ve Abdüssamed'in tam hatimlerine sahip programın *Tefsîru's-Şa'râvî* bölümünde, Şa'râvî'nin kendi sesinden 100 kadar ayetin tefsiri dinlenebilmektedir. Üç ayrı arama özelliğine sahip olan *İ'râbü'l-Kur'ân* programı, kelimeye, konuya veya irab durumuna göre ayetleri arama/listeleme imkânı vermektedir. Son arama özelliği, Arapça öğretenlere Kur'ân'dan örnek verebilmeleri için önemli bir fırsattır. Yine Kur'ân'ı nahiv yönünden incelemek isteyenler de bu özellikten faydalanabilirler.

İ'râbü'l-Kur'ân programı dışında, şirkete ait daha birçok program bulunmaktadır. Meselâ Şa'râvî'nin 1050 televizyon bölümünden oluşan *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim* programı; M. Necîb el-Mutî'î, Yûsuf Karadâvî ve Hasan Eyyûb'un 4000 kadar soruya verdikleri fetvalarını kendi seslerinden dinleme imkânı veren *Mevsûatü'l-Fetâvâ* programı (2 CD); Yûsuf Karadâvî'nin Fıkhü'z-zekât dahil 17 kitabının metninin yanı sıra, ana ve alt başlıklara göre tasnif edilmiş kendi sesinden (toplam 110 saatlik) fetvalarını içeren el-Fıkh ve usûlüh (1 CD) gibi 30'un üzerinde program... Bu programların metinden ziyade, daha çok sesli görüntülü malzeme ağırlıklı oldukları ve daha az zahmetle/masrafla ortaya çıktıkları dikkat çekmektedir.³⁵

G. UFUK³⁶

Şirket, daha önce Sakhr'ın *İslâm Kültür Merkezi* müdürlüğünü de yapmış olan Mühendis Mahmûd el-Merâkibî tarafından 2003 yılında kurulmuştur. Harf'e ait yukarıda zikredilen programların çoğu, bu şahsın müdürlüğü dönemine aittir.

Şirketin şu anda tek programı, tamamen hadisle ilgili kaynaklar içeren *Cevâmiu'l-kelim* (جوامع الكلم) isimli programdır. Yeşil ağırlıklı dizaynıyla dikkat çeken

³³ Sitenin Arapça'sı için www.noorsoft.org/arb/product/product.htm ve İngilizce'si için www.noorsoft.org/eng/Products/Products.htm adreslerine girilebilir. Câmi'u'l-Ehâdis, *Kâmûsu'n-nûr* ve *Mektebetü Usûli'l-Fıkh* programlarının az sayıda kitap içeren kısıtlı sürümleri 'trial' kısmından, diğer programların tanıtım gösterileri ise 'demo' kısmından indirilebilmektedir. [08-06-2005]

³⁴ www.rdi-eg.com

³⁵ Şirkete ait programların Arapça ve İngilizce katalogu, şirketin sitesindeki *Multimedia* bölümünden Pdf biçiminde indirilebilir. [08-08-2005]

³⁶ www.offok.com

program, 341 tanesi yayınlanmamış yazma eser olan, toplam 1053 kitap ihtiva etmektedir. Programdaki yazma eserler tahkik edilerek değil, eldeki yazma nüshanın doğrudan dizilmesiyle programa eklenmiştir.

Hadislerdeki bilinmeyen kelimelerin *Lisânü'l-Arab*'a bağlandığı programda, 100 tane kitaptaki bütün râvîlerin öğrenci ve hocaları tespit edilmiş, her râvî hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu yüz kitaptaki hadislerin senedi, Harf'in hadis programına benzer biçimde, şema halinde gösterilebilmektedir.³⁷

Programda kelime ve râvî araması bulunmaktadır. Arama sonuçları alfabetik olarak, musanniflerin vefatına göre ya da kaynak türüne göre sıralanabilmektedir. Kelime aramaları –kullanıcıların iddia ettiğine göre- sadece merfû hadisleri kapsamaktadır, dolayısıyla sahabe ve tâbiînin sözlerinde arama yapılamamaktadır.

Herhangi bir râvîye tıklanarak, râvînin rivayet ettiği hadislerin tamamı ya da belirli bir hocası ya da öğrencisinden gelen rivayetler listelenebilmektedir.³⁸

H. MÜESSESETÜ ABDÜLLATİF Lİ'L-MA'LUMÂT³⁹

1990 yılında ticarî amaçla kurulan şirket, 1996'da programcılık alanına girmiş ve ilk olarak 1998'de *Mevsûatü Tâlibi'l-ilm* adlı programı çıkarmıştır.

Şirketin önemli programları daha çok 2000 yılında piyasaya çıkmış ancak özellikle de Türkiye'de pek yaygınlaşmamıştır. Tefsir, hadis, akîde, fıkıh, rekâik, siyer ve terâcim gibi alanlarda programları bulunan şirketin sitesinde programlar hakkında -isimleri dışında- hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Biz de bu programların kendisine ulaşamadığımız için, ancak ulaşabildiğimiz bilgileri aktarmakla yetineceğiz.

Şirketin programlarında, ayetlerle tefsirler arasında bağlantı kurulmuş, senedlerdeki râvîler terâcim kitaplarıyla bağlanmış, sened zincirinin elektronik olarak çizilmesi imkânı tanınmıştır. Programlarda ayrıntılı arama, farklı metinleri farklı renkte gösterebilme, yardımcı sözlüklerin bulunması gibi özellikler de bulunmaktadır.

el-Mevsûatü'l-mâsiyye li'l-hadîsi'n-nebeviyyi ve ulûmih'te 300 cilt kadar kitap bulunmaktadır. Bu programla şirketin diğer programlarındaki ayet ve hadisler '*et-tahrîcu'l-âli*' özelliği sayesinde tahrîc edilebiliyor. Şirket, İslâmî programcılık alanında ilk defa 2000 yılında '*et-tahrîcu'l-âli*' özelliğini kullanmaya başlamıştır. Bu özellik sayesinde hadisler %95 doğrulukta tahrîc edilebilmektedir. Tahrîcin kapsamını ve lâfız uyumu aranıp aranmayacağını kullanıcı belirlemektedir.⁴⁰

2001 yılında piyasaya sürülen *Tuhfetü'l-bâhis li ameli'l-havâşî ve't-tahkîkât* adlı program da *el-Mevsûatü'l-mâsiyye*'ye dayanır. Kullanıcıya araştırmayı kolayca yazmasına ve hadisleri tahrîc ederek dipnota istenilen şekilde koymaya yardımcı olur. Kullanıcı kelime işlemciye yazdığı araştırmasında ayetleri ve hadisleri belirli bir parantez içine alır ve sonra programa bir emir vererek, programın istenilen biçimde bunların kaynaklarını dipnotta vermesini sağlar.⁴¹

³⁷ <http://www.offok.com/offuk/4.htm> [15-07-2005]

³⁸ <http://www.offok.com/offuk/6.htm> [15-07-2005]

³⁹ www.afi-soft.com

⁴⁰ er-Reyyes, İbrâhim b. Hammâd, "*et-Takniyetü'l-hadîse fî hidmeti's-sünne ve's-sîrati'n-nebeviyye beyne'l-vâkı' ve'l-me'mûl*", s.22. (Medine'de 5-7 Mayıs 2004 tarihlerinde düzenlenen Nedvetü'l-inâye bi's-sünne ve's-sîrati'n-nebeviyye'nin 12. oturumunda sunulmuş tebliğdir. Yeterli olmamakla beraber, alanında en geniş çalışmadır.)

⁴¹ er-Reyyes, "*et-Takniyetü'l-hadîse fî hidmeti's-sunne...*", s. 23-24

I. MUHADDİS PROJESİ⁴²

Şam'daki Dâru'l-hadîsi'l-Eşrafiyye'nin eski öğrencilerinden bazılarının Amerika'da tasarlayıp hazırladığı bu proje on beş sene kadar öncesine dayanmaktadır. İslâm kültürüne ait metinleri sadaka-i cariyeye olarak elektronik ortama aktarmayı ve kopya yazılım kullanımına ücretsiz bir alternatif sunmayı hedefleyen projenin merkezinde *Muhaddith* programı bulunmaktadır. Programdaki kitaplar temel İslâmî ilimlerin tamamını kapsayacak şekilde düşünülerek dokuz ana başlıkta toplanmıştır.⁴³

Muhaddith programıyla beraber, istenilen kitaplar ve arama indeksleri projenin internet sitesinden ücretsiz indirilerek ya da cüzî bir ücretle Cd halinde temin edilerek yüklenebilmektedir.⁴⁴ Kitapların arama indeksi dosyaları, hızlı taramayı sağlamaktadır. Bir kitabın arama indeks dosyası yüklenmese bile, program -uzun sürse de- kendisi arama indeksini tekrar üretebilmektedir. Ayrıca yavaş olmasına razı olunursa, indeksiz arama yapmak da mümkündür.

Programda anlamı bilinmeyen bir kelimeye çift tıklanması halinde, otomatik olarak yüklü olan sözlüklerde arama yapılmakta ve sonuç karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca programa txt formatında uygun şekilde biçimlendireceğimiz yeni kitaplar ekleyip programı genişletmek ve bu kitaplarda da arama yapmak mümkündür.

J. EL-MECLİSÜ'L-A'LÂ VE EL-MEKNEZÜ'L-İSLÂMÎ⁴⁵

Mısır Evkâf nezâretine bağlı olan *el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-şuûni'l-İslâmîyye*'ye ait web sitesinden birkaç yıldır ücretsiz olarak bazı programlar indirilebilmektedir. Maalesef programların hangi çerçevede hazırlandığı hakkında açıklama bulunmamaktadır ancak bu programların ilk sürümleri, vaktiyle *Merkezü Hıdmeti's-Sünne*'nin proje haklarını Ezher Üniversitesi'ne devrettiği hadis çalışmasıyla ilgili olabilir.

Nitekim, önce yalnızca *Buhârî*'yi içeren bir program çıkmış (Haziran 1999), kısa süre sonra buna *Müslim* eklenmiş (Ağustos 1999), daha sonra da *Muvatta'* eklenmiştir (Mart 2000).

Nisan 2001'de İbn Hacer'in *Buhârî* şerhi (*Fethu'l-bârî*), Muhammed Fuâd Abdül-bâkî'ye ait *Müslim* şerhi ve Leknevi'ye ait *Muvattâ'* şerhini ihtiva eden yeni bir program çıkarılmıştır. Ancak bu programda sadece arama yapılabilen, istenen kitâb ve bâba gidilememektedir.

Ocak 2003'te çıkan programda *Kütüb-i tis'a'*ya ek olarak Dârekutnî, Beyhakî ve Humeydî'nin *Müsnedleri* bulunmaktaydı. Daha sonra bu son program siteden kaldırılmış ve yerine *'Mevsûatü'l-hadîsi'ş-şerîf mine'l-meknezi'l-İslâmî'* adıyla yeni bir program konulmuştur. Bu son programın -ve muhtemelen öncekilerin- kaynağı, *Cem'iyetü'l-meknezi'l-İslâmî*'nin 'Sünnet projesi'⁴⁶ ve bu proje çerçevesinde çıkan tek

⁴² www.muhammadith.org

⁴³ Bu başlıklar şunlardır: Kur'ân, tefsir, hadis, âsâr, fıkıh, akide, mustalah, tezkiye, meâcim, usûl ve merâciî.

⁴⁴ Kitapların az bir kısmı projenin internetteki sitesinde bulunmamakta, sadece adı geçen Cd'de bulunmaktadır. Bu yolla az da olsa projeye maddî destek sağlanmak istendiği anlaşılmaktadır.

⁴⁵ el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmîyye: www.alazhr.org veya www.islamic-council.org

⁴⁶ 1989 yılında Liechtenstein'da kurulan, Kâhire'de de şubesi bulunan *Cem'iyetü'l-Meknezi'l-İslâmî*, 'Sünnet projesi' (Meşrû'u's-sünne) çerçevesinde temel hadis kitaplarının tahkik ederek yeniden yayınlanması işine başlamıştır. İçeriğe olduğu kadar baskı kalitesine ve yazı tipi güzelliğine de önem veren proje kapsamında, şu ana kadar 2'si indeks olmak üzere 19 ciltlik *Kütüb-i site* ve *Muvatta* yayınlanmıştır. 15 cildi daha kapsayacağı tahmin edilen bu önemli proje hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: www.ihsanetwork.org

Cd'lik *'Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf'* adlı programdır. Bu program, şu ana kadar basılan kitapları satın alanlara hediye olarak verilmiş, ayrıca müstakil olarak da satılmıştır. Sitedeki programda ise Beyhaki'nin *Sünen*'i dışındaki yukarıda zikredilen diğer 11 kitap bulunmaktadır, dolayısıyla -kaynağı aynı olsa da- Meknez'in adı geçen programından daha geniş durumdadır.

Her iki programda da, *Bahs fi'n-nass* mөнüsünde, üç ayrı arama türü/seçeneği kullanılabilir. Arama yapılırken *'Kelime ev ekser'* işaretlenmesi durumunda, arama kutucuğuna yazılacak kelimelerden herhangi birinin -kısmen de olsa- bir kelimeyle örtüşmesi durumunda bu kelimeyi bulacaktır. *'Küllü'l-kelimât'*ın işaretlenmesi durumunda, arama kutucuğuna yazılan her bir kelimenin sırası gözetilmeden -kısmen de olsa- metinde bulunması durumunda, sonuç listelenir. Meselâ *سمع و الله* yazarak aratılması durumunda, birçok sonuç yanı sıra, içinde *سمع و الله* kelimelerinin bir şekilde geçtiği bir hadisi de bulacaktır. *'Mutâbık'* seçeneğinde ise hem sıra hem de lâfzın aynen uyumu önemlidir. En ufak bir eklemeye hadis bulunamayacaktır.

Yine ayrıntılı fihristler sayesinde -kelime aramasının dışında da- birçok arama/listeleme seçeneği mevcuttur. Programın yardımında ayrıntılı incelendiği için, biz bu indekslerden sadece bir kısmını zikrederim. Meselâ hadislerde ayet, selâsil ve şeceratü'l-isnâd (sened incelemeleri), sünâiyyât (râvînin hoca veya öğrencileri), kudsi hadisler, meşhur hadisler, şiiir, yer isimleri, a'lâmü'l-metn (metinde geçen özel isimler), *Tuhfetü'l-eşrâf*⁴⁷, *cerh-ta'dîl* gibi daha birçok alanda arama yapmak mümkündür. Bu aramaların çoğunda, arama metninin yazılacağı kutucuğun boş bırakılarak arama düğmesine basılması durumunda, muhtemel unsurların tamamı ekrana liste halinde gelmekte, kullanıcı istediğini seçmektedir. Meselâ 'şiiir' aramasına girip boş aratılması durumunda, programdaki hadis kitaplarında toplam 386 beytin/şiiirin geçtiği görülecek, istenen biri seçilerek ilgili hadise ulaşılabilecektir. Programın önemli bir özelliği de, *Milef* mөнüsünden *hıfz*'a girerek istenilen bâb ya da 'kitâb'ların tamamının bir kerede dosya olarak kaydedilebilmesidir. Bu özellik, çok sayıda hadisi başka bir yere kopyalamak isteyen kullanıcıya büyük kolaylık sağlayacaktır.

Sitede bulunan diğer bazı programlar ise şunlardır:

Mısır'daki Fetva Dairesi'nin 100 yıllık fetvalarını ve Ezher'deki Fetva Komisyonu'nun fetvalarını içeren *Fetâvâ dâru'l-iftâ fi mieti âmm ve lecnetü'l-fetâvâ bi'l-Ezher* adlı program; İslâmî kavramları alfabetik olarak açıklayan ansiklopedik nitelikteki *Mevsûatü'l-mefâhîmi'l-İslâmiyye* programı; Kur'ân'la ilgili birçok konuyu işleyen *Mevsûatü'l-Kur'âni'l-Kerîm* programı ve Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok dile çevirisini içeren daha bir çok program siteden⁴⁸ ücretsiz olarak indirilebilmektedir.

K. DİĞER ÇALIŞMALAR

Yukarıda kurumsal olarak tasnif edilen çalışmaların dışında daha birçok müstakil program da ortaya çıkmıştır. Bunlara da kısaca değinmeye çalışalım:

1. Birleşik Arap Emirliklerinde faaliyet gösteren el-Mücemma'u's-sekâfi'nin⁴⁹

⁴⁷ *Tuhfetü'l-eşrâf bi ma'rifeti'l-etrâf*: el-Mizzî'nin (v. 741/1340) *Kütüb-i sitte*'yi kapsayan, 19595 hadis ihtiva eden etraf kitabıdır. (Çakan, İsmail Lütüfî, *Hadis Edebiyatı*, s. 214)

⁴⁸ Programları download adresi: www.islamic-council.org/download.htm

⁴⁹ www.cultural.org.ae

hazırlattığı *el-Mevsûatü's-ş-riyye* (الموسوعة الشرعية) (son sürüm 3,0) şiir alanında ciddi bir boşluğu doldurmaktadır.⁵⁰ Program, ilk aşama olarak cahiliye döneminden başlayarak, 1953 tarihinden önce ölmüş bütün şairlerin bütün şiirlerini bir araya getirmeyi hedeflemektedir. 1997 yılında başlayan projenin ilk sürümü 1998'de, ikinci sürümü ise 2001 yılında çıkmıştır. Son sürüm olan üçüncü sürüm, 2300 şaire ait 2,5 milyona yakın beytin yanı sıra, 10 tanesi sözlük olmak üzere, edebiyatla ilgili 265 kitabı da ihtiva etmektedir. Aruz vezinleri hakkında özet bilgiler içeren programda, şiirler içinde ayrıntılı arama yapılabilmekte, bazı şiirler 'istimâ' bölümünden sesli olarak dinlenebilmektedir.

2. *el-'Arabiyye li takniyeti'l-ma'lûmât* adlı şirket⁵¹, *İtkânü'l-hırfe bi ikmâli't-tuhfe* adlı tek Cd'lik bir program çıkarmıştır. Programda, Mizzi'nin *Tuhfetu'l-Esrâfı*, İbn Hacer'in *en-Nüketü'z-zırâfı* ve *Kütüb-i tis'a* olmak üzere toplam 55 ciltlik eser ve ayrıntılı listeleme özellikleri bulunmaktadır. Şirketin diğer bir ürünü de, İslâm Konferansı Örgütü'nün yayınladığı *Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî*'nin baştan 13. sayısına kadar yayınlanmış olan sayıları ve toplam 561 makaleyi içeren bir Cd'dir. Her iki Cd'nin deneme sürümü, kayıt yaptıran kurum/şahıslara tanıtım amaçlı olarak verilmektedir.

3. Vehbe ez-Zuhaylî'nin Türkçe'ye de çevrilen '*el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletühü'* isimli eseri temel alınarak, yine aynı isimle bir Cd' hazırlanmıştır. Adı geçen kitabın tam metninin yanı sıra, 96 ana başlık ve 43663 alt başlıktan oluşan konu fihristine sahip Cd'de, eserde geçen ahkâm ayetleri ve ahkâm hadislerinin fihristi de mevcuttur. Merkezi Cidde'de bulunan *Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî*'nin kararlarını da içeren Cd, tanıtımında verilen bilgilere göre, gelişmiş arama özelliğine sahiptir.⁵²

4. İbnü'l-Esîr'e (v. 606/1209) ait *Câmi'u'l-'Usûl fî ehâdisi'r-rasûl* adlı eser,⁵³ program haline getirilerek, yine aynı isimle tek Cd halinde piyasaya sürülmüştür. Programda 10.000 kadar hadis,⁵⁴ hadislerin tahrîci, şahısların terâcimi bulunmaktadır. Kelime, cümle, etrâf ve hadis numarasına göre arama/listeleme yapmak mümkündür. Programın tanıtımında '*sened araması*'ndan bahsedilmektedir ancak kitapta sadece sahâbî râvînin bulunduğu göz önüne alınırsa, program için sened yönünden bir değişiklik yapıldığı ihtimali gündeme gelmektedir.⁵⁵

5. Yukarıda zikredilenlerin dışında ufak çaplı birçok program bulunmaktadır. Meselâ şu programlar da burada anılabilir: *Merkezü nûri'l-İslâm*'ın hazırladığı, *Câmiu's-*

⁵⁰ Programın ayrıntılı bir tanıtımı için bkz. Abdullah, Cihad, "*el-Mevsûatü's-ş-riyye*", Pc Magazine (Arabic), <http://www.pcmag-arabic.com/reviews/review.php?id=EpZFuyyVuktZHBWkug> [2.06.2005] (Makaleyi okumak için önce siteye ücretsiz üye olmak gerekmektedir.)

⁵¹ Şirketin web sitesi: www.arabia-it.com

⁵² Cd'ye ait müstakil bir site bulunmamaktadır. Cd'yi satın almak için www.furat.com adresi kullanılabilir. [14.05.2005]

⁵³ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s. 121-124.

⁵⁴ Tanıtımında 15.000 hadisten bahsedilmektedir. Matbu kitaptaki hadis sayısı göz önüne alındığında bu pek mümkün görünmemektedir. Krş. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s. 124.

⁵⁵ Cd'ye ait müstakil bir site bulunmamaktadır. Cd hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. www.furat.com/book_details.cgi?bookid=5280 [29-05-2005]

sağır'i, onun şerhi *Feyzu'l-kadîr'i* ve Elbânî'nin tahrîclerini içeren ücretsiz bir program olan *el-Mevsûatü'l-hadîsiyyetü'l-musağğara* programı; Elbânî'nin bütün kitaplarını içeren ancak Türkçe Windows Xp'de çalışmayan *el-Cenâ'd-dâni min devhati'l-Elbâni* ile *Bernâmecu Mektebetü'l-Elbâni* programları; 150 kadar kitap içeren *Bernâmecu'l-Mektebetü'l-Kübrâ...*

L. ŞAHSÎ GAYRETLER

Yukarıda zikredilen şirket ve kuruluşların yanı sıra, şahsî gayretler sonucunda ortaya çıkmış, ticarî yönü olmayan birçok program vardır. Bu tür çalışmalar, kaynak olarak internette yaygınlaşmaya başlayan metinleri kullanmış ya da mevcut ticarî Cd'lerin veri tabanlarını kırarak birçok Cd'den aldıkları metinleri yeniden düzenlemişler, hatta bazen daha iyi programlar ortaya koymuşlardır. Bunların en önemlisi olan *el-Mektebetü's-şâmile*'yi⁵⁶ burada kısaca tanıtmak istiyoruz:

Farklı Cd'lerde ayrı ayrı aramalar yapmaktan sıkılan Nâfi takma adlı Mısırlı bir öğrencinin, Tûrâs'ın programlarındaki kitapların yanı sıra, başka kaynakları da bir araya getirerek 2 yıl kadar önce oluşturduğu ve çok sınırlı bir çevreye hediye ettiği program, bir şahsın *Mültekâ ehli'l-hadîs* sitesine⁵⁷ bu Cd'yi göndermesiyle oldukça yaygınlaşmıştır. Ancak daha sonra Tûrâs yetkililerinin şiddetli itirazı üzerine program web sitesinden kaldırılmıştır. Şu anda Cd'nin dağıtımı elden veya internetteki farklı sitelerden sürmektedir.

Program büyük oranda Tûrâs'ın veri tabanlarını içermekle birlikte, doğrusu programcılık ve kullanışlılık açısından Tûrâs'ın programlarını geride bırakmıştır. Ancak programı Tûrâs'ın Cd'lerinin 'yeni elbise giymiş hali' olarak görmek de haksızlık olacaktır. Programda, Tûrâs'ın hiçbir Cd'sinde bulunmayan birçok kitap ve eklemeler söz konusudur. Özellikle birçok program üreticisi, telif haklarını ihlâl etmeme düşüncesiyle kitapların dipnotlarını programlarına almamalarına rağmen, bu programda birçok eserin dipnotlarının bulunması önemli bir yeniliktir. Meselâ el-Boğa ta'likli Buhârî metni, M. Fuat Abdülbâki'nin ta'liklerini içeren Müslim ve İbn Mâce metinleri, Ali Şîrî ve diğer muhakkiklerin haşiyelerini içeren İbn Asâkir'in (v. 571) *Târîhu Medîneti Dımaşk'ı*, el-Yâzicî'nin haşiyelerini içeren *Lisânü'l-Arab* ve daha birçok dipnot eklemeleri, programcının emeğinin mahsulüdür.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki her hadisin sonuna Şuayb Arnaûd'un; İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'indeki hadislerin sonlarına ise Elbânî'nin ve Â'zamî'nin hadis hakkındaki hükümleri, programcı tarafından girilmiştir. Ayrıca başka hadis kitaplarına da, Elbânî, Şuayb Arnaûd ve Hüseyin Selîm Esed gibi hadisçilerin hükümleri eklenmiştir.

Programda '*Mukârane tefsîri âye*' butonuna basılarak ve gelen listeden istenen sûre-ayet seçilerek, bu ayetlerin açıklaması 15 tefsirden anında okunabilmektedir. Ayrıca '*terceme*' butonundan ayrıntılı râvî araması yapılabilmektedir. İstenilen bir kitap açıldıktan sonra programdaki 'W' şeklindeki butona tıklanarak ise, istenen kitabın tamamı Word belgesi (daha doğrusu: Zengin metin belgesi - rtf) olarak

⁵⁶ Program daha çok *el-Mevsûatü's-şâmile* adıyla tanınmıştır ancak doğrusu yukarıda geçtiği şekliyledir.

⁵⁷ www.ahlalheeth.com

kaydedilebilmektedir.

Program'a Tûrâs'a ait *el-Mevsûatü'z-zehebiyye* 2,0'da bulunan *et-tahrîcu'l-'âli* özelliği aynen alınmıştır. Ancak bu özellik programdaki bütün kitapları kapsamamaktadır. Ancak 'hadis numarası' ilgili kutucukta görünen kitaplarda, istenen bir hadise girilip *et-tahrîcu'l-'âli* butonuna basılması durumunda otomatik tahrîc işlemi gerçekleşecektir. Bu tahrîc işleminin teknik arka plânı hakkında bir açıklama bulunmamaktadır ancak programın tahrîc işleminde benzer lâfızlı hadisleri de tespit edebildiğini söyleyebiliriz.

Adı geçen programcı, şu anda Tûrâs'a dayanmayan ve bir önceki gibi tamamen ücretsiz olacak yeni bir program üzerine çalışmaktadır.

II. PROBLEMLER, HATALAR, EKSİKLER

Elektronik metinler, -her yeni teknolojiye olduğu gibi- kolaylıklar sağlaması yanı sıra, yeni problemler ve sıkıntılar da getirmektedir. Bunlar sadece üretici şirket ya da kurumlardan değil; zaman zaman kullanıcıdan ya da başka unsurlardan da kaynaklanabilmektedir. Kullanıcıların bu alanda sık rastlanan hata, eksik ve sıkıntıları genel hatlarıyla bilmeleri, onların benzer durumlarla karşılaşmaları halinde çözümde kolaylık sağlayacak; yine programlar sebebiyle hataya düşülmesi büyük oranda engellenecektir.

İslâmî alandaki programlar içinde en kalitelilerinin, ilmî denetimden geçen, profesyonel programcılarca yazılmış, finansman sıkıntısı çözülerek ticarî kaygıları büyük oranda ortadan kaldırılmış programlar olduğunu görüyoruz.⁵⁸ Sıkıntıların çoğu ise, ticarî programcılık alanında yoğunlaşmaktadır. Bunun belki de en önemli sebebi, programların çoğunun, alanında uzman ilim adamlarının denetiminden geçmeden, ilgili şahısların tavsiyelerine kulak vermeden oluşturulmasıdır. Ticarî programcılıkta diğer bir problem, finansman sıkıntısı sebebiyle ya da kârı yükseltmek gibi gayelerle programların altyapı tasarımına yeterli bütçenin/paranın ayrılmamasıdır. Halbuki bilgisayarın imkânlarından yeterince istifade edilebilmesi için, girilen metinlerin düzgünlüğü kadar, profesyonel olarak hazırlanmış bir program altyapısı da büyük önem taşımaktadır. Ticarî programcılığın getirdiği diğer bir problem de pazardan pay kapmak, yapılan yatırımların karşılığını bir an önce almak gibi ticarî kaygılar ve karşılıklı rekabet sebebiyle, programların yeterince olgunlaşmadan piyasaya sürülmesidir.

Şimdi bu sıkıntıları ve pratiğe yansımalarını üretici ve kullanıcı yönleriyle ele alalım:

A. ÜRETİCİ KURUM/ŞİRKET KAYNAKLI PROBLEM, HATA VE EKSİKLİKLER

1. PROGRAMCILIKTAN KAYNAKLANAN EKSİKLER

Yukarıda da zikredildiği üzere, maalesef program altyapısı genelde profesyonel-

⁵⁸ Bunun en güzel örnekleri, yukarıda bilgi verdiğimiz Harf'in *Câmiu'l-Fıkhi'l-İslâmî'si* ve CRCİS'in programlarıdır.

lerce yapılmamaktadır. Bu da farklı boyutlarda sıkıntılara sebep olmaktadır.

- Program üreticilerinden bir kısmı, metinlerin bilgisayara girilmesinin ve basit bir arama özelliğinin konulmasının kullanıcı için yeterli olduğunu düşünüyor. Bu tür bir yaklaşım, bilgisayarın yalnızca veri saklama ve bu veri içinde arama yapma özelliğiyle yetinmektedir. Halbuki bu durumda diğer imkânlar, meselâ her türlü indeksleme, metinlerle şerhler arasında bağlantı kurma gibi çok sayıdaki imkân kullanılmamış olmaktadır. Harf'in programları bu imkânları yeterince kullanan en güzel örnekleri vermiştir.

- Programlar hazırlanırken -bazı şirketlerinkiler hariç- genellikle global düşünülmemiş, Arapça olmayan işletim sistemleri genelde göz ardı edilmiştir. Programların birçoğu artık Windows 2000 ve XP'nin Arapça desteği⁵⁹ sayesinde çalışabilse de; bazı programlar çalışmak için veya bazı fonksiyonlarını kullanabilmek için İngilizce/Arapça Windows'a gereksinim duymaktadırlar. Windows dışındaki işletim sistemlerine ve Macintosh bilgisayarlara uyum ise gündeme bile gelmemektedir.

Meselâ -tanıtımda da geçtiği üzere- Türâs'ın 3.0 sürümleri İngilizce veya Arapça Windows XP'ye problemsiz kurulabildiği halde, Türkçe XP'ye kurulurken hata vermekte ve kurulamamaktadır. Aynı hata -Türâs'ın son ürünü olmasına rağmen- *el-Mektebetü'l-İslâmiyyetü'l-Kübrâ*'da da söz konusudur. Türk kullanıcılar bu programları ya Arapça Windows 98'de ya da Arapça/İngilizce Windows XP'de kullanmak zorunda kalacaklardır.⁶⁰

- Bazı programlar belirli ekran çözünürlüğü göz önüne alınarak hazırlandığı için, farklı çözünürlüklere ayarlanmış ekranlarda program ekrana oturmamakta, ya geniş ya da ufak kalmaktadır. Meselâ Türâs'ın üçüncü sürümleri, yalnız 800x600 çözünürlük düşünülerek hazırlandığı için, daha yüksek çözünürlüklerde ekranı kaplayamamaktadır. Halbuki ondan üç sene kadar önce çıkmış olan '1,5' sürümlerinde bile böyle bir sıkıntı yoktur. Yine Harf'in *Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîfi*, 1024x768'in üzerindeki çözünürlüklerde çalıştırıldığında, arka plân resimleri düzgün oturmadığı için programın üst mөнüsü ve hadisler görüntülenememektedir. Bu gibi durumlarda program hangi çözünürlüğe ihtiyaç duyuyorsa, o çözünürlüğü kullanmak en pratik çözüm olacaktır.

- Programların bir kısmında, matbu kaynağın cilt ve sayfasını gösteren kutucuklar bulunmaktadır. Bunların cilt kutucuğu, tek ciltlik eserlerde '*cilt: 1*' şeklinde görüldüğünden, kullanıcı eserin birden fazla cilde sahip olduğu izlenimine kapılabilmektedir. Halbuki tek ciltlik eserlerde cilt hanesinin görünmesi kolaylıkla engellenebilirdi.

- Bazı programlarda arama sonuçları gösterilirken, kitap adı, cilt ve sayfa bilgileri yer almaktadır. Halbuki bazılarında bunlara ek olarak kitabın *bâb/fasıl ismi* de arama sonuçlarında yer almakta ve bu ek bilgi kullanıcının işini oldukça kolaylaştırmaktadır. Bütün programların arama sonuçları ekranında kitabın *bâb/fasıl ismi* de yer almalıdır.

- Birden fazla Cd halinde gelen programlarda, Cd'leri tak-çıkarma sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntı, '*Virtual CD*' türü programlar yardımıyla sanal Cd sürücüler oluşturularak giderilebilir.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için "*Arapça Programların Türkçe Windows'larda Kullanılması*" başlığına bakınız.

⁶⁰ Kullanıcı gerekli dosyaları, 'Program files' klasöründe oluşturacağı programa ait klasöre atarsa, program bazen çalışabilmektedir.

2. KAYNAK SEÇİMİNDE VE TAKİP EDİLEN METOTTAKİ EKSİKLİKLER

Ortaya çıkan programlar milyonlarca sayfa bilgiyi kapsadığı halde, maalesef üreticilerin çoğunluğu, ne web sitelerinde ne de programın -varsa- yardım/hakkında kısmında, program hakkında ve programın ortaya çıkmasında takip edilen yöntemle ilgili yeterli bir açıklama getirmemektedir.⁶¹ "Kaynakların seçiminde nelere öncelik verilmiştir? Birden fazla baskısı bulunan kitaplarda, hangi baskı hangi kriterlere göre seçilmiştir? Telif hakları göz önüne alınarak, tahkik edenden veya yayınevinden izin alınmış mıdır? Kaynaklar elektronik ortama nasıl ve kimler tarafından aktarılmıştır? Programın ilmi sorumluluğunu ve denetimini kim veya hangi kuruluş üstlenmiştir? Aktarılan metinlerdeki hataları yok etmek için nasıl bir yöntem uygulanmış veya metinler kaç defa kontrol edilmiştir?" gibi can alıcı sorular genelde cevapsız kalmaktadır.

Bu tür metotsuzluklar, ciddi hata ve eksiklere sebep olabilir/olmaktadır:

a) Belirtilen başlık ve alt başlıkla ilgili daha öncelikli kaynak eserler atlanıp, Cd'lere ikincil eserler konulabilmektedir.

Meselâ el-Mektebetü'l-elfiyye 3,0'da 'Kütübü'l-musannefât ve'l-âsâr' başlığı altında İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-sağîr*'i yer alırken; Süyûti'nin *el-Câmiu's-sağîr*'ine yer verilmemiş, bunun yerine şerhi olan *Feyzu'l-kadîr*'e yer verilmiş ancak programda metin ile şerh parantezlerle birbirinden ayrılmadığı için bu da çok faydalı olmamıştır. Yine aynı programda iki adet 'Delâilü'n-nübüvve' türü eser yer alırken, Beyhakî'nin aynı isimli eserine yer verilmemiştir.

b) Bazen tahkikli ve daha güvenilir baskılar değil de, daha eski ve tahkiksiz baskılar kullanılmaktadır.

Meselâ en önemli Hanefî tabakât kitaplarından olan Ebu'l-Vefâ el-Kuraşî'nin *el-Cevâhiru'l-mudiyye*'sinin tahkikli baskısı varken, Türâs'ın programlarında, çok daha önce Karaçî'de basılmış olan ve birçok hata içeren eski baskı (oradaki adıyla *Tabakâtü'l-Hanefiyye*) temel alınmış ve sonraki bütün Cd'lere de bu baskıya ait metin konulmuştur.⁶²

c) Bazı programlarda, kitaplara zaman zaman yanlış alt kategorilerde yer verilebilmektedir. Bu durumda kullanıcı, aradığı kitabın programda olmadığını zannetmektedir. Kitabın olup olmadığını anlamanın en iyi yolu, kitap isminin bir kısmını ilgili arama kutucuğuna yazarak kitap isimlerinde aramaktır.

d) Belirli bir ilim dalına tahsis edilen programlarda, bilim dalıyla ilgisi olmayan eserler –bazen de reklamda anılacak kitap/cilt sayısını artırmak için- eklenebilmektedir.

Meselâ Turâs'a ait *Mektebetü'l-akâid ve'l-milel 1,5* Cd'sine nahivle ilgili şu eser girebilmiştir: *el-İnsâf fî mesâilil-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn...*

e) Derleyicilerin metinler üzerinde belirtilmemiş bazı tasarrufları olmakta ve bu değişik boyutlarda karşımıza çıkmaktadır. Meselâ farklı salâvat ifadeleri, standart bir şekilde kısaltılmaktadır. Az da olsa başlıklarda ekleme/çıkarma veya kitabın muhtevasının sıralamasında değişiklik yapılabilir. Ayrıca bazı kitaplarda kolayca kaçılarak senedlerin atılması şeklinde değişiklikler yapılabilir. Bu konuda başka

⁶¹ Crcis, Harf ve Ufuk'ta, programa ve programın hazırlanma usulüne dair bilgiler –yetersiz de olsa- bulunmaktadır.

⁶² Tahkiksiz basılan kitapların tahkik edilerek yeniden yayınlanması hakkında bir yazı için bkz. Hüsâmüddin Affâne, "Da've ilâ tahkiki kütübi't-türâsi'l-İslâmi'l-matbûa bi dünü tahkik ilmi?" www.yasaloonak.net/articles/TAHQEEK.asp [25 Temmuz 2005]

bir örnek de ‘hata düzeltme’lerdir. Meselâ İmam Mâlik, *Muvatta*’ında ‘câriye hadisi’ni⁶³ Ömer b. el-Hakem es-Sülemî’den rivayet etmiştir ancak ulemâ bunun hatalı olduğunu, rivayetin Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî’den geldiğini belirtmişlerdir. Harf’te senede müdahale edilmemiş, ancak programın râvî ve sened bilgileri kısımlarında –hiçbir bir not düşülmeden- Amr doğrudan Muâviye şeklinde düzeltilmiştir. *Mevsûatü’l-hadîsî’s-şerîf mine’l-Meknezi’l-İslâmî*’de (1470 no’lu hadis) ise sened bilgilerinin yer aldığı alt kutucukta hataya [... صوابه] şeklinde ayrıca işaret edilmiş, böylece kullanıcının şüpheye düşmesi engellenmiştir.

f) Programlar kadîm eserleri İslâm ümmetinin ortak mirası kabul etmiş ve yayınevlerinden veya yayında emeği geçenlerden izin almadan bunları elektronik ortama aktarmıştır. Ancak -kendilerince- telif haklarını ihlâl etmemek için, tahkik edenin çok kıymetli bilgiler içerebilen mukaddimesini ve esere koyduğu yüzlerce dipnotu elektronik ortama aktarmamışlardır. Bu tercih, elektronik metinlerde çok ciddi bir eksik doğurmuş; kullanıcı, dipnotlardaki önemli açıklamalardan, başka kaynaklara atıflardan, lâfız farklarına ve hadislerin tahrîcine dair bilgilerden mahrum bırakılmıştır. Ayrıca bazı muhakkikler metne dair tashihlerini dipnotta yapmayı tercih ettiklerinden, bu tashihler elektronik metne geçmemiştir. Halbuki dipnotlardaki bu bilgilerden mahrumiyet ciddi bir eksik doğurmakta, zaman zaman ilmî mahcubiyetlere sebep olmaktadır. Meselâ Harf’e ait *Câmiu’l-Fıkhi’l-İslâmî*’nin çıkmasına Kuveyt Vakıflar Bakanlığı katkıda bulunduğu halde ve Cassâs’ın (v. 370/980) *el-Fusûl*’u da aynı bakanlık tarafından tahkikli olarak yayınlandığı halde, muhakkikin yazdığı 39 sayfalık mukaddimeye ve neredeyse her sayfada bulunan dipnotlara programda yer verilmemiş olmasının anlamak güçtür.

3. ELEKTRONİK ORTAMA AKTARMADA ORTAYA ÇIKAN HATA VE EKSİKLİKLER

90’lı yılların sonlarına kadar, İslâmî programcılık alanında neredeyse sadece Sakhr’a bağlı *İslâm Kültür Merkezi* vardı ve programları –mutlaka hata içermekle beraber– ciddi bir emek ve dikkat mahsulü olarak piyasaya sürülüyordu. Sonraki yıllarda Harf adını alan ve bağımsız bir şirket olan bu merkez, maalesef programcılık alanında yeni bir atılım yapmamıştır ve özellikle Türâs, Arîs gibi şirketlerin programcılık alanına girmesiyle, programlardaki metinlerin doğruluğundan ziyade, programlarda bulunan kitap ve cilt sayısı ön plâna çıkmıştır. Bu ticarî yarış, inanılmaz sayıda kitabı elektronik ortama kazandırdığı gibi, çok sayıdaki hata, eksik ve problemi de yanında getirmiştir. Bu problemlere başlıklar halinde kısa kısa değinelim:

a. Yazım ve İmlâ Temelli Hatalar:

Yazma eserlerin kullanıldığı dönemlerde tashîf ve tahrîften kaçınılırdı. Matbu eserler günümüzde de aynı problemi belli oranda içermekteyse de elektronik metinlerde bu tür durumlara kesinlikle daha fazla rastlanmaktadır.

Matbu bir kitabın elektronik ortama aktarılması, genellikle kitabı basan yayınevi ve yayıncının izni/inisiyatifi dışında gelişmektedir. Program üreten şirketlerin kitabın metnini yayınevinden istemeleri en sağlam yol olduğu halde, bu pek mümkün gözükmemektedir, çünkü yayınevi, kitabın satımını engelleyeceği düşüncesiyle vermek istemeyecek; ya da verse bile karşılık olarak -programın satış fiyatına da

⁶³ *Muvatta*, “Itk”, 8.

yansıyacak- ciddi bir meblağ talep edecektir. Son durumda, metinleri elektronik ortama aktarmak için iki yol düşünülmektedir: Metni elle yeniden dizdirmek ya da tarayıcıda resim olarak taratıp *Karakter Tanıma programlarıyla (OCR)*⁶⁴ metin haline getirmek. Şirketlerin daha çok ilkini seçtiklerini söyleyebiliriz, çünkü Latin harflerinde bile %100 verimli olmayan OCR programlarının, Arapça gibi harfleri bitişen dillerdeki verimi daha düşüktür. Kaldı ki metnin tashihi, bazen baştan yazmaktan daha zor olmaktadır. Zaten elektronik metinlerde karşılaşılan birçok hata da, metnin elle dizildiğini göstermektedir (Meselâ اللّ lafzı yerine اللع kelimesiyle karşılaşılması gibi: ع ve ا harfleri standart Arapça klavyede yan yanadır).

Metinler genellikle part-time dizgiciler tarafından dizilmektedir. Kitapların çoğu aşırı denebilecek derecede uzundurlar ve esas kabul edilen matbu versiyonlarının da hatadan tamamen uzak olmadığı bilinen bir husustur. Ayrıca mümkün olduğunca çok kitap ihtiva etmek gibi ticarî kaygular, programların yeterince kontrol edilmeden, aceleyle piyasaya sürülmesine sebep olmaktadır. Bazı çalışmalarda kontrol amaçlı okumalar yapılıyorsa da, bu hatalar yine de kaçınılmaz olmaktadır.

Ufuk şirketinin kendi verdiği bilgilere göre, hazırladıkları *Cevâmi'u'l-Kelim* programı 74.399.130 kelime içermektedir. Metinlerin %99.97 doğrulukta girildiğini (yani 10.000 kelimedede üç hata) düşündüğümüzde bile, toplam 22.320 kelime hatalı yazılacaktır.⁶⁵ Özel isimlerin, özellikle de senedlerdeki râvî isimlerinin bundan epeyce pay aldığını söyleyebiliriz.

Küçük imlâ hataları kullanıcı tarafından genellikle fark edilebilir ancak işin arama boyutu göz önüne alındığında durum tamamen değişmektedir. Ses ve okunuşu aynı bile olsa, aşağıda göreceğimiz bazı harfler bilgisayar tarafından farklı karakterler olarak tanınırlar, halbuki programların çoğunun bir kelimeyi/unsuru bulabilmesi için imlânın aynen olması gerekmektedir.

Biz burada en çok karşılaşılan yazım hatalarına değinerek, kullanıcıya muhtemel hatalar hakkında bir fikir vermek istiyoruz:

- En çok karşılaşılan imlâ hatası, elif ve yâ'ların yazım hatalarıdır. ا ا ا ا ا ا ا ا a şeklindeki elif veya hemzelerin tamamı bilgisayar tarafından farklı karakterler olarak tanınmaktadır. Ya (ي) ile elif-i maksûre (ى) de farklı karakterler olarak tanınmaktadır. Dolayısıyla bu karakterlerin birbirleri yerine kullanılması şeklindeki imlâ hataları, aramayı etkilemektedir. وما yerine واما; اية yerine اية; اكركم yerine اكركم; في الآخرة yerine في الآخرة. şeklinde yazılması gibi hatalara elektronik metinlerde oldukça sık rastlanabilir.

- ا ا ve ا ا harfleri ya birbirine karıştırılmakta, ya da ا a şeklinde yazılmakta, bazen de kadim bir matbu metin kullanıldığı için, o dönemki imlâdan dolayı mehmuz olmayan elifler, hatalı şekilde mehmuz hale getirilmektedir. Sık rastlanan diğer bir imlâ hatası, ا ile ا'nin birbiriyle karışmasıdır. Meselâ هل يجوز نسخه yerine هل يجوز نسخة şeklinde yazılması gibi... Tûrâs'ın son sürümlerinde bile Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi* 3/357'de ا ا ا ا ا ا ا ا ا a şeklinde hatalı yazılmıştır.⁶⁶

⁶⁴ Optic Character Recognizing- el-Kâriu'l-'Âli. Arapça alanında Sakhr'in *el-Kâriu'l-'Âli* programı, en önemli üründür. Ayrıca IRIS şirketine ait *Readiris* (en son 10. sürüm) programı da Arapça destek dosyaları yüklenerek kullanılabilir. Yukarıda tanıtılan RDI şirketinin de bu alanda bir programı vardır.

⁶⁵ www.offok.com/offuk/bayan.htm [18.06.2005]

⁶⁶ Ayrıca Şuayb el-Arnaûd'un yayınladığı tahkikli baskıdan krş: 23/144 (hadis no: 14855).

Bu tür imlâ hataları, Harf, Crcis ve Ufuk gibi şirketler tarafından, metinlerin bilgisayar tarafından denetlenmesi suretiyle büyük ölçüde giderilmeye çalışılmıştır (el-Muhallilü's-sarfî). Ancak yine de yanlış yazıldığı halde, Arapça imlâyaya uyan veya başka bir kelimeye karşılık gelen kelimeler, bu denetimde de gözden kaçacaktır.

Diğer sık rastlanan hatalar ise şunlardır:

- Harf yazım hataları (والزيادة, yerine *bâ* ile الزيادة, والفرق, yerine *fâ* ile الفرق, yazılması gibi)

- Aynı kelimedeki harflerin yer değiştirmesi ya da çok benzer kelimelerle karışması (يقور أنبيائهم, شبعان yerine شبعان, قال الزركشي yerine قال الزركشي)

Meselâ *Câmiu'l-Fıkhi'l-İslâmî*'de Ali Haydar'ın *Mecelle* şerhi olan *Düreru'l-hukkâm*'ın Arapça çevirisinde 85. madde'de *raiyyet* yerine *rağbet* yazılmış ve malum külli kâide hatalı olarak *منوط بالمصلحة* şeklinde –hem de harekeli olarak gelmiştir.

- Kelimelerin aralarının açılması ya da bitişmesi (لا متناع yerine لامتناع, الرجل أخاه yerine الرجلأخاه)

- Harekeli metinlerde hareke hataları: Kelimelerde bile hatalar olduğu göz önüne alındığında bu tür hataların da olacağını tahmin etmek zor olmayacaktır. Meselâ *Câmiu'l-Fıkhi'l-İslâmî*'de Mebsut 10/107'de *حَتَّى الْمُرْتَدُّ جَنَائَةً لَمْ يَعْقِلْهُ الْعَاقِلَةُ* şeklinde harekelenmiş olan cümle aslında şeddesiz olarak *وَإِنَّ* ile başlamalıydı.

- Kelime düşmeleri ya da fazladan kelime eklenmesi

- Bir ya da daha fazla satırın tamamen atlanması

- Noktalama işaretlerinin ve paragrafların yok olması: Anlamayı kolaylaştıran paragraflar ve noktalama işaretleri zaten matbu eserlerde bile genelde gelişigüzel konulmuştur. Elektronik versiyonlarında bunları düzeltmek için pek çaba gösterilmemiş, aksine Harf, Arıs, Crcis ve Ufuk dışındaki çalışmalarda maalesef noktalama işaretleri atlanmıştır. Hatta Tûrâs'ta parantezler ve köşeli parantezler bile genellikle yazılmamış; metinle şerh, yayıncının köşeli parantezle eklediği lâfızla asıl metin birbirine karışmıştır.

b. Kitap ve İçerik Temelli Hatalar

- Adı yazılan eserin, farklı bir eser çıkması: Bu tip hatalar genellikle kitap veya müellif isimlerinde benzerlikler olmasından kaynaklanmaktadır.

el-Mektebetü'l-elfiyye 1,5'ta *el-Câmiu's-sağîr li's-Süyûtî* adıyla verilen esere baktığımız zaman, bu eserin aslında Münâvî'ye ait *Feyzu'l-kadîr* şerhinin sadece *şemâil* kısmı ('bâbu kâne') olduğunu, kitabın *bitâkasının* 'muhakkik' bölümüne -ilginç bir şekilde- Münâvî'nin adının yazılmış olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla meselâ bu programda *el-Câmiu's-sağîr*'de hadis aradığını zanneden kullanıcı, aslında kitapta bulunan 10.000 kadar hadisten sadece 700 kadarında arama yapmış olacaktır.

Yine el-Mektebetü'l-elfiyye 1,5'ta 'ez-Zühd li'bni Ebî Âsım' adlı kitap aslında Ahmed b. Hanbel'e ait aynı isimli eserdir. Daha sonra *el-Mektebetü'l-elfiyye* 3,0'da her iki müellife ait zühd kitabı da eklenmiş ancak bu sefer de Ahmed b. Hanbel'inin *bitâka* bilgilerine, İbn Ebî Âsım'ın bilgilerinin aynısı yazılmıştır.

Yine Mektebetü't-tefsîr ve ulûmi'l-Kur'ân 1,5'ta '*el-İtkân*' adıyla bulunan kitap incelendiğinde, tahmin edileceği üzere, Süyûtî'nin *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*'ı olduğu anlaşılmaktadır, ancak kitabın bitâkasına bakınca şu bilgilerle karşılaşıyoruz:

Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî, *İtkânu mâ yehsunu mine'l-ahbâri'd-dâira ale'l-elsun...*

- Kitabın künyesinde, müellifin bilinen isminin zikredilmemesi: Meselâ *el-Mektebetü'l-elfiyye* 3.0'da İbnü'l-kayyim el-Cevziyye'ye ait *Nakdu'l-menkûl'*ün bitâkasında müellifin ismi şu şekilde verilmiştir: '*Muhammed b. Ebî Bekr [b.]⁶⁷ Eyyûb ez-Zer'î Ebû Abdullah*'. Bu isim gerçekten İbnü'l-Kayyim'e aittir ancak bu şekilde verilen bir isimden, müellifin İbnü'l-Kayyim olduğunu anlamak oldukça zordur.

- Verilen cilt/sayfanın matbu nüshanın cilt/sayfasıyla tutmaması: Programların bir kısmı tam anlamıyla cilt/sayfaya atıf yaparken, kimisi de metni koparmamak için kısmen atıf yapmaktadır. Meselâ Arîs'in programlarında ikinci durum söz konusudur. Bazen de cümleyi ya da hadisi bölmek için, sonraki sayfanın başındaki ifadeler, önceki sayfaya yazılabilmektedir. Ayrıca tek mücellette birden fazla cilt barındıran eserlerin cilt bilgilerinde de bazen hatalara rastlanabilmektedir. '*Kitabın matbû nüshasından kontrol edilmeden kaynak gösterilmemesi*' şeklindeki tavsiyeye uyulması halinde bu konu çok fazla sıkıntı doğurmayacaktır.

- Kitap metninin dipnotla veya şerhle karışması: Bazı programlarda dipnotlar ve şerhler dizgiciler tarafından sayfa altına hiçbir ayırım işareti konulmaksızın yazılmıştır. Bu durum, kitabın matbu nüshasına bakmayan kullanıcının, o ifadeleri müellife atfetmesine sebep olmaktadır. Ayrıca bazı kitaplarda şerhle metin aslında parantezlerle ayrıldığı halde, bu parantezler pek yazılmamış, kullanıcının işi çok zorlaştırılmıştır.

Meselâ *Mektebetü'l-Fıkh ve usûlih* 3.0'da bulunan İbn Müflih'e (v. 763/1362) ait *el-Fürû'*, kitabın haşiyesinde basılan Merdâvi'ye ait (v. 885/1480) *Tashihu'l-fürû'* ile neredeyse kitabın bütün sayfalarında karışmıştır.

- Aynı kitabın aynı programda farklı isimlerle iki defa yer alması ya da bir külliyat içinde yer alan eserin bir de müstakil baskısının yer alması: Bu tür hatalar aslında yine kaynakları yeterince tanımama ve ilmî denetimsizlikten kaynaklanmaktadır. Meselâ Tûrâs'ın Cdlerinde Şâfiî'ye ait *el-Ümm*'ün 8 ciltlik baskısı esas alındığı, yine Şâfiî'ye ait olan *Cimâu'l-ilm* risâlesi bu baskının 7. cildinde zaten bulunduğu halde, Tûrâs'ın birçok programında bu risalenin müstakil baskısı da ayrıca yer almıştır. İşin ilginç yanı ise, iki metindeki yazım hatalarının birbirinden farklı olmasıdır.

- Müellifin mukaddimesinin alınmaması: Muhakkiklerin mukaddimelerinin telif hakkı gerekçesiyle atlandığını zaten zikretmiştik. Ancak bazen kitabın kendi mukaddimesinin de sehven atlandığını görüyoruz. Meselâ *Mektebetü'l-Fıkh ve usûlih* 3.0'da bulunan İbn Müflih'e ait *el-Fürû'*un mukaddime kısmı yoktur.

- Kitaptan çok sayıda sayfanın düşmesi: Belki de en zor fark edilecek, ancak en yanıltıcı hata, belirli sayfa gruplarının tamamen atlanmasıdır. Meselâ *el-Mektebetü'l-elfiyye* ve *Mektebetü't-Târîh ve'l-hadâratı'l-İslâmîyye*'nin 1,5. sürümlerinde Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ's*ının III. cildi 405. sayfada bitmektedir ve sonraki 144 sayfa yoktur. Daha sonraki sürüm olan 3,0. sürümünde bu hatanın düzeltildiğini ve III. cildin 549 sayfa olduğunu görüyoruz.

B. KULLANICI KAYNAKLI PROBLEMLER/HATALAR VE BUNLARIN ENGELLENMESİ

Daha önce de belirtildiği üzere, bu programlar belirli oranda da olsa bilgisayar

⁶⁷ 'b.' ifadesi düşmüştür.

bilgisi gerektirmektedir. Yeterli bilgisayar bilgisi olmayan kullanıcı, bu eksikliği sebebiyle de yanımlara açık olacaktır.

Bu aşamada, bu programların en önemli avantajı olarak sunduğumuz ‘arama özelliği’ni verimli kullanmak için dikkat edilmesi gereken bazı hususlara; kullanıcıyı doğrudan ilgilendiren ve ciddi bir problem olan ‘kopya program kullanımı’na; son olarak da Tūrās’a ait iki programın 1,5. sürümlerinin kullanımıyla ilgili çok önemli bir bilgiye/uyarıya değineceğiz.

1. ARAMA YAPARKEN DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR:

Bilgisayarlar akıllı cihazlar olmadıkları için, kullanıcının niyetini/amacını anlamazlar, ancak kendilerine verilen komutları yerine getirirler. Kullanıcının aranan kelimeyi yanlış yazması, kelimenin eş anlamlısını girmesi ya da elektronik metinde yazım hatasının olması gibi sebepler, aramayı olumsuz etkileyecektir. Bu yüzden, arama sonuçlarına her zaman şüpheyle bakmak uygun olacaktır.

Aynı eserin farklı CDlerdeki nüshalarında farklı miktarda hatayla karşılaşıldığı gibi, aynı CDdeki farklı metinlerde bile hata oranı farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla, arama yapılacak kitap farklı şirketlere ait programlarda bulunabiliyorsa, bunlarda ayrı ayrı arama yapmak güvenilirliği artırmak için uygun bir yol olacaktır.

Aramaların verimli yapılabilmesi için, programların birbirinden nispeten farklılık arz eden arama özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Programların kelime aramaları genellikle basit ve anlaşılırdır. Kelime ya aynen aranır (mutâbık), ya da önüne ve arkasına ek harflerin gelmesine izin verecek şekilde aranır (bi’l-lavâsık/cüz’ün min kelime). Birden fazla kelime için de genellikle aynı durum söz konusudur. Bazı programlarda kelimelerin ardışık olmalarının ve metin içindeki sıralarının önemli olup olmadığı da belirlenebilir. Ayrıca bazılarında [,] ve [’] seçenekleri bulunmaktadır. [,] seçeneğinde, yazılan bütün kelimelerin metinde mutlaka geçmesi gerekir; [’] seçeneğinde ise yazılan kelimelerden birinin metinde bulunması yeterli görülecektir. (Kelimeler ve harflerdeki muhtemel farklı yazımlar, bu son seçenek yardımıyla tek sonuç altında toplanabilir.)

En iyi arama imkânlarının Harf ve Crcis’e ait programlarda olduğu söylenebilir. Harf’in tüm programları, aranan kelimeyi sarf yönünden tahlil edip kullanıcıya aramak istediği kelimeyi köküne göre seçme imkânını vermektedir. Ayrıca *el-Bahsü’l-müteaddid* (birden fazla alanda aynı anda arama) özelliği -görebildiğimiz kadarıyla- başka hiçbir şirkette bulunmamaktadır. Crcis’in programlarında da dört basamaklı ve oldukça ayrıntılı arama imkânı vardır. Arama yönünden en zayıf şirket, belki de Tūrās’tır. Şirketin 1,5. sürümlerinde, bir önceki aramada işaretlenmiş kitaplar, bir sonraki aramada da -kutusu işaretli gözükme de- aramaya eklenmektedir. Bunun için her aramadan önce, arama kutusundaki ‘cemû’l-kütüb’ tıklanarak bütün kitaplar işaretlenmeli, aynı yere tekrar tıklayarak tümünün işareti temizlenmeli, sonra da kendisinde arama yapılmak istenen kitaplar seçilmelidir. Ayrıca Tūrās’ta her sayfada ayrı arama söz konusudur. Diyelim aradığınız iki kelimenin biri bir sayfanın sonunda, diğer kelime ise sonraki sayfanın başında olması durumunda bu cümle bulunamayacaktır (‘ev’ seçeneği seçilmesi hariç). Cilt/sayfa gösterimini kutucuklarda yapan diğer bazı programlarda da aynı durum geçerlidir.

- Arama yaparken bazı inceliklere uymak bize kolaylık sağlayacaktır:

Mümkünse tek kelime araması yapılmalı; bu kelime en eşsiz (ve hatalı yazılma

ihtimali en düşük) kelime olmalıdır.

Bir kelimeyi en geniş arama yolu, *'bi'l-lavâsık/cüz'ün min kelime'* seçeneğini seçmektir. İllâ *'mutâbık'* arama yapılacaksa, aranan kelimeye, başta harf-i ta'rîf olmak üzere birçok ön ya da arka ek gelebileceği ve bu eklerin, arama sonucunu etkileyeceği göz önüne alınmalıdır. Meselâ *'mutâbık'* olarak yapılan aramada, القياس kelimesi aranınca, القياس kelimesi; الثابت kelimesi aranınca da الثابت ve الثابتة kelimeleri, ekler yüzünden bulunamayacaktır.

Özellikle mehmuz ve mehmuz olmayan elifler, noktalı ve noktasız (maksur) yâ'lar mutlaka göz önüne alınmalı, mümkünse bunları içermeyen kelimelerden arama yapılmalıdır.⁶⁸

Atıf *'vav'*ının kendinden sonraki kelimeye daima birleşik yazıldığı unutulmalıdır. Abdullah gibi birleşik isimler konusunda ise birlik yoktur. Bu tür isimlerin aralarına bazen boşluk konurken, bazen de boşluksuz olarak birleşik yazılmaktadır.

Harf, Crcis ve Ufuk gibi bazı şirketlerin programları kesin bir imlâ birliğine sahip olduğu için, elif ve yâ'ların yazımının doğru oluşuna dikkat edilmelidir. Yoksa kelimenin tahlil edilemediğine ya da programda bulunmadığına dair bir uyarıyla karşılaşılacaktır. Meselâ الاستعداد kelimesinin, meselâ الاستأذان şeklinde yazılması halinde, kelimenin programda bulunmadığına dair bir uyarıyla karşılaşılmaktadır. Halbuki doğru şekilde yazılması halinde yüzlerce sonuç çıkmaktadır.

2. KOPYA CD KULLANIMI MESELESİ

Doğrudan konumuz olmamakla beraber, kopya yazılım kullanımı, İslâmî programcılık alanını da ilgilendiren ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ta en başta, 80'li yıllarda Selsebil adlı şirketin ilk olarak geliştirdiği Kur'ân-ı Kerîm programı daha deneme aşamasındayken kullanıcılara sızmış, bu sebeple şirket zarar etmiş ve kapanmıştı. 1998'e kadar çok önemli programlara imza atmış olan Harf, korsan kopyalar yüzünden yatırımlarının karşılığını alamamış ve artık web hizmetleri gibi alanlara kaymış durumdadır.

Günümüzde şirketler çeşitli kopya koruma yöntemleri kullansalar da, bu korumalar tamamen aşılmaz değildir. Harf'in ve Crcis'in kullandığı *Laserlock*, artık Cd-yazıcıların kopyalamasına engel olamamaktadır. Arîs'in *Cd'-cops* koruması da zor da olsa aşılabilmektedir. Tûrâs, önceleri koruma disketleri kullanmış ve bu disketlerle 5 defa kurulum ve bunları geri yükleme hakkı vermiş, sonraları ise internetten alınan bir seri numarası koruması getirmiştir. Son olarak ise, *el-Mevsûatü'z-zehebiyye 2.0* ve *Mektebetü'ş-Şi'ri'l-Arabî*⁶⁹ Cd'lerinde, programı kullanmak için gerekli olan seri numarasını almak için, fatura bilgileriyle birlikte doğrudan Tûrâs'a müracaat etmek gerekmektedir.

Kopya kullanım kadar gündeme gelmeyen konu ise, programlarının kopyalanmasından şikayetçi olan şirketlerin kendilerinin yaptığı *'korsan kopyalama'*dir. Şirketler, yayıncının ve yayınevinin kitabın yazma halden matbu hale geçişine kadar verdiği emeği göz ardı etmekte ve onların iznine başvurmadan, hiçbir ücret

⁶⁸ Meclisü'l-a'lânın hadis programında, kelime sonunda gelen noktalı yâ'ların da noktasız (maksur) ya olarak yazıldığı, aramada bunun da göz önüne alınması gerektiği dikkat çekmektedir.

⁶⁹ Programın oldukça eleştirel bir tanıtımı için Bkz. Fidâ el-Cündî, *"Mektebetü'ş-Şi'ri'l-Arabî"*, Pc Magazine (Arabic), <http://www.pcmag-arabic.com/reviews/review.php?id=EpFZIZulZZYqaaulV> [06.06.2005] (Makaleyi okumak için önce sitede ücretsiz üye olmak gerekmektedir.)

ödemeden binlerce kitabı kendi programlarına aktarmaktadırlar. Gerekçe olarak da, bu metinlerin 'kültürel eser' (کتاب تراثی) olduğunu, dipnot ve mukaddimelerin ise telif hakkı olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak bu durum, Cd kullanıcılarının kopya program kullanmalarına bir gerekçe oluşturmamalıdır.

Doğrudan konumuz olmaması sebebiyle biz bu kadar bilgiyle yetiniyoruz. Telif hakları meselesi ve bu çerçevede kopya yazılım konusu, ayrıntılı araştırmalara konu olması gereken önemli bir problem olarak hala karşımızda durmaktadır.

C. İŞLETİM SİSTEMİNDEN KAYNAKLANAN ÖNEMLİ BİR HATA

Cdler konusu açılınca, gündeme hemen hatalar gelmekte, hata deyince de Tūrās'ın bazı Cd'lerinde belirli kelimelerin sürekli başka kelimelerle değişmiş olması şeklindeki 'hata' en çok dikkatimizi çekmekteydi. Şimdi bu konunun ayrıntılarını görelim:

Tūrās şirketi, 1998 yılında *el-Mektebetü'l-elfiyye 1,5* ve *Mektebetü'l-Fıkh ve usûlih 1,5* Cdlerini çıkarırken, başkalarının veritabanındaki bilgileri almasını engellemek için bu iki programın veritabanlarını kelime temelli olarak şifrelemişti. O dönemde Office 97 ve Windows 95/98 kullanılıyordu ve programlarda hiçbir problem yoktu. Daha sonra çıkan işletim sistemlerinde ve Office grubundaki değişiklikler, sonradan bu şifrelemenin yanlış çözümlenmeye başlanmasına sebep oldu. Böylece sonraki işletim sistemlerine ya da sonraki Office programlarına sahip kullanıcılarda, yüzlerce kelime başka kelimelerle sürekli yer değiştirmekte, bazıları da (meselâ غير gibi) kendinden önceki kelimeyle beraber metinden düşmektedir.

Meselâ kelime değişmesine bir örnek verelim:

Windows XP kurulu bir makinede, adı geçen programların kullanılması halinde, Hucurât sûresi 6. ayetteki *إن جاءكم فاسق بنبأ* ifadesindeki 'fâsık' kelimesinin sürekli 'mahmûd' haline gelmiş ve ayetin *إن جاءكم محمد بنأ* şeklini almış olduğu görülecektir.

Kelime düşmeleri ise daha tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir: Aynı şartlar altında *el-Mektebetü'l-elfiyye 1,5*'ta *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ 9/83*'de şu ifadeler görülmektedir:

سمعت المعاني يقول القرآن كلام مخلوق "Muâfâ'nın (v. 185/801) şöyle dediğini duydum: Kur'ân, yaratılmış bir kelâmdır."

Halbuki Windows 98 Arapça sisteme sahip (ve Ofis 97 üstü kurulmamış) bir makinede, aynı yerde şu ifadeleri okumaktayız:

سمعت المعاني يقول القرآن كلام الله غير مخلوق. "Muâfâ'nın şöyle dediğini duydum: Kur'ân, Allah'ın kelâmıdır, yaratılmış değildir."

Matbu nüshasından kontrol ettiğimizde ikinci ifadenin doğru olduğunu görüyoruz. Görüldüğü üzere kelimelerin düşmesi ve değişmesi çok ciddi anlam değişikliklerine de yol açabilmektedir.

Belirttiğimiz gibi, bu hatalar –tespit edebildiğimiz kadarıyla– sadece *el-Mektebetü'l-elfiyye 1,5* ve *Mektebetü'l-Fıkh ve usûlih 1,5*'ta söz konusudur. Bu problemin tek çaresi, Windows 98 Arapça'yı ya tek başına ya da Office 97 ile beraber kullanmaktır. Office 97'nin üzerindeki Ofis sürümleri de (Office 2000/XP⁷⁰) aynı

⁷⁰ En son sürüm olan Office 2003, zaten Windows 98'e yüklenememektedir.

hataya sebep olmaktadır.

SONUÇ VE TEKLİFLER

- İslâmî alandaki Arapça temel kaynakları içeren bilgisayar programları, İslâmî ilimler alanında önemli imkânlar ve kolaylıklar sağlamıştır. Bilgisayar teknolojisinin sağladığı bu imkânlara kayıtsız kalınmamalı, ancak bunlardan usulüne göre faydalanılmalıdır.

- Elektronik metinlerin sağladığı en önemli imkân, her türlü '*arama ve indeksleme*' özelliğidir. Ancak bu programlar/Cd'ler, içerdikleri çok çeşitli hatalar sebebiyle, kitapların sonlarındaki '*kelime ve konu fihristi*' gibi kullanılmalı; matbu kaynaklardan kontrol edilmeden, bunlardan asla doğrudan kaynak gösterilmemelidir. Şayet matbu nüshasına ulaşılamayan bir eser kullanılacaksa, hangi programın hangi sürümünün kullanıldığı, bibliyografyada mutlaka açıkça belirtilmelidir.

- Çok önemli programlar ortaya çıktığı halde, bunların niteliği hakkında genellikle yeterince bilgi verilmemektedir. Hatta bazı şirketlerin sitelerinde, programların yalnızca adı anılmakla yetinilmiştir. Şirketler, ürettikleri Cd'ler/programların nasıl ortaya çıktığı hakkında, kullanıcıya ayrıntılı bilgi vermelidirler.

- Kopya yazılım kullanımı, İslâmî programcılık alanını da ilgilendiren ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Şirketler lisanslı kullanımı artırmak için fiyatları uygun seviyede tutmalı ve programın dünyanın her yerinden satın alınabilmesini sağlamalı; kullanıcılar da orijinal Cd kullanımına azami ihtimam göstermeli, kopya kullanım için kendilerine gerekçe aramayı bir kenara bırakmalıdırlar.

- Şirketler, sadece ismini ve birkaç özelliğini sitelerine yazarak, hakkında yeterli bilgi verilmeyen bir programın satılmasını beklememelidirler. Satışı yapılan bir programın kısıtlı deneme sürümlerinin ücretsiz olarak şirketin web sitesinden indirilebilmesi mutlaka sağlanmalıdır. Böylece kullanıcı programı önceden tanıyacak, satın almaya cesaretlenecek, bu da lisanslı kullanımın artmasına katkı sağlayacaktır.

- Programlara ve projelere resmî kurumların ya da vakıfların finansman desteğinin, alanında uzman ilim adamlarının da denetiminin sağlanması şarttır. Böyle bir yaklaşım, ticarî kaygıyı hafifletecek ve çok kaliteli yapımları beraberinde getirecektir.

- Programların tanıtımında verilen '*Şu kadar kitap/cilt/sayfa içeriyor*' şeklindeki bilgiler genellikle gerçeği yansıtmamaktadır. Müşteri çekmek için, cilt ve kitap hesapları genellikle abartılmaktadır. Şirketler, daha önce çıkardıkları cd'lerde bulunan kitaplara ufak eklemeler yaparak yeni sürümler hatta yeni programlar piyasaya sürebilmektedir. Kullanıcı, bu programları satın almadan önce içerikleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmalıdır.